

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El mite de l'Illa Blanca: les imatges d'Eivissa (1867-1919)

Maria Catalina Ferrer Juan

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

BLOC I.

IMATGE I IDENTITAT.

IDENTITAT DE LES IMATGES.

1. NOSALTRES I ELS ALTRES: SÍMBOLS D'IDENTITAT

La necessitat de definir la identitat d'una societat sol venir donada per oposició a allò estrany, percebut com a llunyà respecte la forma d'entendre i organitzar el món que es té. Per tant té a veure amb allò que són els *altres* i que *nosaltres* no som. En un article de Blai Guarné trobem que «En la construcción de la identidad, dramatizar la diferencia entre lo conocido y lo desconocido, lo cercano y lo lejano, forma parte de un proceso más amplio de oposición con lo que social y culturalmente es considerado como extraño y, por lo tanto, como sospechoso de constituir amenaza».¹³⁵ És a dir, la construcció de la identitat es traça més que des del que som, en funció d'allò al qual ens oposem.¹³⁶ És en aquest sentit, el d'amenaça i/o pèrdua, que identifiquem un seguit de símbols identitaris a Eivissa, a principis del segle XX, que abans no es consideraven com a tals o no existien.

Habitualment l'oposició es construeix a partir de processos de canvi –polítics, socials, religiosos, etc.– que no han estat consensuats socialment. Els canvis a l'illa fins aquell moment no havien estat considerables, per contra havien estat pocs i lents. Així i tot, a finals del segle XIX, es van començar a percebre transformacions en la forma de viure dels eivissencs, sobretot a la ciutat. Potser els canvis no eren tan importants com a moltes ciutats europees, però al llarg de dos segles, entre el XVIII i el XIX, havien estat suficients com per generar la necessitat de defensar allò eivissenc. Per tant, els va aparèixer la necessitat de definir-se respecte dels altres. Les transformacions van arribar de la mà de diferents processos polítics: la Guerra de Successió, la Il·lustració i la tímida aparició d'una burgesia eivissenca durant el segle XIX. Així, es va plantejar un nou panorama a la societat eivissenca, no sempre exempt de conflictes.

La Guerra de Successió i, com no, els Decrets de Nova Planta, que per a les Balears daten de l'any 1715, van comportar la imposició de noves lleis i reials ordres que eliminaven la llengua catalana en tots els àmbits formals i d'ús oficial; es va substituir la Universitat per l'Ajuntament; es va establir la presència continuada de

¹³⁵Blai GUARNÉ CABELLO. Imágenes de la diferencia. Alteridad, discurso y representación. En Elisenda ARDEVOL, Núria MUNTAÑOLA (coord.). *Representación y cultura audiovisual en la sociedad contemporánea*. Barcelona: UOC, 2004, p. 83.

¹³⁶Al llarg de l'estudi veurem com una de les queixes dels viatgers que arriben a l'illa era el sentiment de no ser acceptats pels pagesos: «el que no ha nacido en la isla. Forastero será hasta que se muera», diu Víctor Navarro. En la mateixa línia els costa moltíssim que els eivissencs expliquin obertament els rituals socials que formen part de la seva cultura.

tropes de procedència forana; i, hi va haver la pèrdua, pels eivissencs, de les salines. Encara que es van mantenir els drets forals i l'aplec de costums i usos, es va abolir el privilegi de l'estrangeria de tots aquells que no fossin naturals o naturalitzats de les illes; el govern quedava a mans de persones totes addictes a la causa felipista, i els membres del govern no podien ser naturals de l'illa, a excepció dels oïdors necessaris per solucionar qüestions idiomàtiques. Gairebé tot el que concernia el govern de l'illa quedava a mans de persones forasteres. La presència de regiments permanents desplaçats a les illes, justificada per evitar els atacs corsaris i el bandolerisme, va provocar malestar entre la població, ja que aquesta es va veure obligada a allotjar els soldats borbònics a les seves cases particulars. Però el càstig més gran pels eivissencs va ser la pèrdua de les salines.

El valor de les salines tenia una base econòmica molt important, per això eren conegudes com l'*or blanc de l'illa*, però, a més a més, eren l'orgull de l'illa. Per la qualitat de la sal, Eivissa, era coneguda a tota la Mediterrània. Les salines d'Eivissa eren i són un símbol pels eivissencs; eren més que una fàbrica de sal i, actualment, són més que un paratge natural. Felip V no va dubtar a incorporar les salines a la Corona. Només després de diverses sol·licituds per part dels eivissencs, el rei va deixar una petita part dels beneficis de les salines per l'economia de l'illa, com ja hem explicat, no perquè els eivissencs hi tinguessin cap dret sinó com a almoïna. Així, els eivissencs van ser desposseïts de la principal font de riquesa i de la seva senya d'identitat més reconeguda.

La Il·lustració va proposar canvis a Eivissa, la gran majoria dels quals no van arribar a fer-se realitat. Dos esdeveniments relacionats entre si, l'any 1782, van marcar aquests projectes: el nomenament de *ciutat* a la que fins llavors havia estat *vila d'Eivissa*, i la consegüent creació del bisbat. L'any 1785, Manuel Abad i Lasierra, primer bisbe de l'illa, va enviar un informe a la Cort explicant l'estat de retard de l'illa: *Breve noticia del estado natural, civil, militar y político que hoy tienen las islas de Ibiza y Formentera, y sus adyacentes, dada por el Obispo de Ibiza*. La conseqüència d'aquest informe va ser la creació de la junta d'autoritats, encarregada de portar endavant el pla de millores. La redacció del Pla va estar a càrrec de Miquel Gaietà Soler, com ja hem explicat assessor del governador des de 1784, el qual tenia com a principal objectiu portar a terme unes reformes que permetessin el desenvolupament econòmic i social de les illes d'Eivissa i Formentera. Hem comentat amb anterioritat que una de les actuacions que es va considerar, en el seu moment, com a més urgent havia estat la de concentrar la població al voltant de parròquies –cosa que permetria establir un control

sobre la població, ja que fins aleshores era força complicat.¹³⁷ No es va aconseguir, però el paisatge eivissenc va ser modificat considerablement amb la construcció de parròquies que, evidentment, van suposar canvis en els desplaçaments i les relacions de la població de l'illa. Però la problemàtica més greu va venir donada per la pujada d'impostos, creada per tal d'aconseguir fons per poder desenvolupar tots els canvis programats: aquesta pujada va generar un gran malestar gairebé en tot el conjunt de la població, ja que ni pagesos ni senyors no estaven d'acord en les transformacions plantejades.

El segle XIX va arribar acompanyat de transformacions en el camp del pensament europeu. A l'illa no es va viure una revolució profunda, però l'aparició d'una certa burgesia a partir de mitjan segle va comportar un cert desenvolupament en les comunicacions i el comerç, així com transformacions de caire urbanístic, cultural, etc. Tant la Guerra de Successió com la Il·lustració i les petites transformacions del segle XIX, van incrementar l'arribada de persones amb pensaments i costums diferents dels eivissencs. Alguns d'ells van jutjar les formes de fer de l'illa, bo i considerant-les primitives i retrògrades. És en aquest moment quan els eivissencs es comencen a interessar per la història, el patrimoni i les manifestacions culturals pròpies. Hem d'especificar, però, que l'interès en la identitat no era un fet exclusiu de l'illa. L'època contemporània va néixer a partir de revolucions molt importants en diferents ordres de la vida europea. Per tant, van aparèixer al continent tot un seguit de nacionalismes que van impulsar el desenvolupament dels estudis d'Història i d'Antropologia.

En la línia de C. G. Jung considerarem *símbol* allò conegut (pot ser una imatge literària o plàstica, un monument, un objecte, etc.), amb unes connotacions concretes, a més a més del seu significat obvi.¹³⁸ Aquest segon significat és atorgat per conveni, és a dir, mitjançant un pacte social, no manifestat explícitament, que permet acordar formes de nombrar, d'entendre i d'estar en el món. Per tant, els símbols identitaris són espais compartits d'identificació col·lectiva. En aquests espais trobem la terra, els orígens, el passat històric sota elements integradors com la llengua o la religió. Tots aquests elements, i altres, conformen la cultura del lloc i unifiquen la societat malgrat les diferències individuals. La identitat és apresada i transmesa. I pot anar canviant en funció de les *necessitats* socials.

¹³⁷ Veurem com la dispersió de l'hàbitat eivissenc és considerada com una forma de vida primitiva, no civilitzada.

¹³⁸ Carl Gustav JUNG. Acercamiento al inconsciente. En C. G. JUNG (coord.). *El hombre y sus símbolos*. Barcelona: Paidós, 1995, p. 20.

Hem comentat que a principis del segle XX hi ha la necessitat de definir-se respecte dels altres. Hem de tenir en compte que va ser en aquesta època quan van començar a arribar a Eivissa, puntualment però contínua, persones de fora de l'illa. A més a més, persones que van descriure Eivissa i els eivissencs, i que en transmetien una imatge determinada, definint, des del seu punt de vista, allò que són els eivissencs. Des de l'arxiduc Lluís Salvador, que va visitar l'illa per primera vegada l'any 1867, com ja hem comentat, van arribar tota una sèrie de personatges que van descriure, literàriament i plàstica, l'illa. Parlaven de costums, d'història, de geografia, del caràcter i la forma de viure dels eivissencs, de vestits, etc. Eren imatges creades des de fora de l'illa, que pensem que van tenir un paper molt important a l'hora d'acordar allò que els eivissencs volien que els definís.

La mirada dels viatgers moltes vegades era etnocèntrica. Quan arribaven a Eivissa, o a altres llocs del món, trobaven costums diferents dels seus, que no entenien. La primera reacció era rebutjar-los. Deia Lévi-Strauss:

La actitud más antigua y que reposa sin duda sobre fundamentos psicológicos sólidos, puesto que tiende a reaparecer en cada uno de nosotros cuando nos encontramos en una situación inesperada, consiste en repudiar pura y simplemente las formas culturales: las morales, religiosas, sociales y estéticas, que estén más alejadas de aquellas con las que nos identificamos.¹³⁹

Els viatgers van parlar del *salvatgisme*, de *costums bàrbares*, de *primitivisme*, etc. referint-se als costums eivissencs. Encara que l'actitud dels visitants es pot comprendre, pel que explica Lévi-Strauss, també és comprensible que hi haguessin reaccions, com veurem, des de l'illa. Davant de determinades afirmacions, els eivissencs es van sentir menystinguts i incompresos, i per tant, es van veure impulsats a revalorar la seva cultura.

La identitat cultural es basa en la comunicació de valors, visions i concepcions del món expressats a través de la literatura, la plàstica, la música, etc., i relacionats amb el territori. Permet conservar elements socioculturals en un determinat espai desenvolupant sentiments de pertinença. La conservació del patrimoni permet no oblidar allò que havíem estat i que defineix el que som. La vinculació entre la història, l'etnologia i l'art

¹³⁹ LÉVI-STRAUSS, Claude. *Raza y cultura*. Madrid: Cátedra, 1996, p. 47.

i la població és bàsica a l'hora de determinar quina és aquesta identitat. En un moment en què les manifestacions particulars dels pobles se sentien amenaçades per l'arribada d'una modernitat anivelladora, es feia necessari mantenir i conservar allò propi.

Ens interessa ressaltar com l'aparició de la modernitat va provocar processos d'acceleració del canvi i, per tant, de destrucció de medis naturals i culturals. Alhora, va provocar processos de construcció de discursos conservacionistes, que tindrien molt a veure amb l'aparició del que anomenem *patrimoni*. La mirada enrere, cercant el passat, és la manifestació de la consciència de pèrdua originada per aquesta acceleració del món. Anirem veient com els canvis van suposar l'elaboració d'un determinat discurs de la història d'Eivissa, posant sobre la taula la importància d'estudiar i de protegir el patrimoni tan tangible com intangible, és a dir, monuments i construccions, arqueologia, costums i vestimenta, cançons i música, llegendes i, com no, llengua. La història i el patrimoni articulen i vinculen el passat amb el present. Així, identifiquem la tradició i la col·loquem en una continuïtat en el temps, edificant un pont entre el passat i el present. Tal com diu Beatriz Santamarina Campos: «El pasado da sentido al presente, dotándolo de una suerte de continuidad espacio-temporal que permite tanto situar nuestros orígenes, como generarnos un sentimiento de pertenencia a un grupo».¹⁴⁰

En els següents apartats analitzarem el sorgiment de determinats interessos relacionats amb allò que volia dir ser eivissenc. En concret, veurem com van aparèixer tres historiadors que van construir les primeres històries d'Eivissa: Enrique Fajarnés Tur, Josep Clapés i Isidor Macabich. També per aquells temps es van crear dos monuments, potser dues formes d'entendre la història de l'illa: el monument a Vara de Rey (1904) i el monument als Corsaris (1915). Finalment, el fet més important del període estudiat va ser l'aparició de restes arqueològiques, i la ràpida obertura del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera (1907). Tot això està molt relacionat amb el que els eivissencs volen donar a conèixer d'ells mateixos fora de l'illa. Més encara, quan s'adonen que el turisme pot suposar la sortida a la, des de feia segles, pobresa d'Eivissa.

Les imatges plàstiques, sobretot fotogràfiques, seran el testimoni dels canvis, alhora que ajudaran a generar discursos al voltant d'allò que s'ha de conèixer i, per tant, d'allò que no cal conèixer.

¹⁴⁰ Beatriz SANTAMARINA CAMPOS. Una aproximación al patrimonio cultural. *Op. cit.*, p. 31.

2. QÜESTIONS SOBRE LA HISTÒRIA I EL PATRIMONI

Abans de mitjan segle XIX no tenim notícia que ningú, des d'Eivissa, hagués escrit res al voltant de la història o del patrimoni. Tots els autors que havien escrit alguna cosa al voltant de l'illa eren de fora. Quan es va començar a desenvolupar l'interès per la història, van aparèixer les primeres troballes arqueològiques, i va sorgir així un interès per tot allò referent a la conservació del patrimoni. L'exemple més significatiu el trobem en la presta obertura del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera. També va ser el moment en què van aparèixer reculls de música, de llegendes, d'històries d'esglésies, etc. Els periòdics de l'illa anaven donant notícies relacionades amb diferents aspectes culturals i va començar a publicar-se la revista *Los Archivos de Ibiza*, on els lectors trobaven investigacions portades a terme als arxius de l'illa, o diferents qüestions al voltant de la cultura eivissenca.

2.1. *Les primeres històries d'Eivissa i Los Archivos de Ibiza*

2.1.1. Precedents

Hem comentat amb anterioritat que la primera impremta que es va conèixer a Eivissa data de 1846. Relacionat amb això ens trobem que la primera història d'Eivissa que coneixem és de l'any 1858. Publicada a la impremta de Joan Cirer i Miramon, escrita pel belga Claessens de Longte, exiliat a l'illa, porta per títol *Dos hojas de Historia o sean rasgos de la conquista última de Ibiza*. Aquest va ser, que es conegui, el primer llibre imprès a l'illa. Claessens de Longte el va escriure en forma de fulletó novel·lat, com tantes històries de l'època. Barrejant elements dramàtics amb fets històrics. Així i tot, podem extraure diferents coneixements, potser més relacionats amb l'Eivissa d'aquella època que amb la història de l'illa. El primer que fa l'autor és explicar com ha portat a terme la seva investigació:

Mas la verdad de los hechos históricos, esa cosa consagrada, no fue sólo lo que detuvo el pensamiento de aquel que escribió estos rasgos de la Conquista última de Ibiza contra Sarracenos. ¡No! ¡no! Compulsar manuscritos escasos, consultar los libros impresos de Miedes, Beuter, D. Gerónimo Alemany y demás, registrar los lugares del teatro de los acontecimientos, tales como el *Campo de la traición*, *la calle den Julia*, fueron también sus tareas; y, al prestar atención á tradiciones religiosamente conservadas en el pueblo,

después, con interrogar los recuerdos fieles de personas fidedignas las cuales vieron acá, acullá, ó mas bien, las cuáles leyeron, por todas partes, en los archivos de Ibiza antes que las llamas los devorasen en el año de 1823, sobre una hoguera estúpida cuánto odiosa¹⁴¹

Per tant, l'objectiu és explicar la conquesta d'Eivissa pels cristians, la Corona d'Aragó, als sarraïns, l'any 1235. La tasca de l'historiador ha estat consultar manuscrits i llibres impresos, entrevistar-se amb diferents persones, sobretot, diu, després de l'incendi dels arxius de l'Ajuntament l'any 1823, que l'obliga a recórrer a persones que coneixien el contingut d'aquells arxius.

El to del text és gairebé de panegíric, volent atorgar a l'illa una grandesa que, en el sentit en què ho fa l'autor, no li corresponia. Afirmar coses tals com que Eivissa gaudia de fama mundial pel gra, el vi, les gerres i la ceràmica en general, perquè l'illot de Conillera havia estat el bressol d'Aníbal, el comandant cartaginès, etc. Com els viatgers que estudiarem més endavant fa un recorregut per la ciutat, descrivint i enaltint-ne cada racó:

¡Cuán deliciosa es la Alameda! Es para Ibiza lo que el tan extenso *Grao* para Valencia, y la *Rambla* para Barcelona, á los ojos de los Ibizencos, lo que *la Riviera di Chiaja* es, al pie del ígneo Vesubio, para los Napolitanos, y lo que las *Allés de Meillan* son para Marsella. Por fin, es la Alameda con sus bancos de piedra, el follaje, la sombra de sus árboles, el bello-sexo lo mismo que el *Prado* en Madrid, ó *Hyde-Park* con sus paisajes para las olas de la población aristocrática de Londres¹⁴²

És especialment interessant la descripció de la font de la Marina i del mercat de verdures –l'edifici actual encara no existia però els pagesos es col·locaven a vendre verdures i fruites al mateix lloc on avui el trobem.

Muchas veces al caminar uno a través de cestas numerosas de legumbres y frutas frescas, cuál manzanas, cerezas con su matices en encantador encarnado, y de melones, cuyo perfume suave se esparce, el transeúnte repara en el suelo unos gorriones atrevidos al lado de algún perro que mueve alegremente su cola; de repente, éste está corriendo, aquellos volando hacia la Fuente y todos apagan su sed con el agua que está cayendo; y es en el instante en que una moza, joven cuanto bella, ha dejado la fuente, al pisar lijeraente el suelo, con el jarro sobre su hombro, ó cadera, y al sonreír graciosamente al transeúnte que

¹⁴¹ E. A. CLAESSENS DE LONGTE. *Dos hojas de historia o rasgos de la conquista última de Ibiza*. Eivissa: Imprenta D. J. Cirer y Miramon, 1858, p. 3.

¹⁴² *Ibíd.*, p. 17.

mira, ahora su rostro lozano y su frente que respira la inocencia, ahora sus labios que susurran mil cosas amables.¹⁴³

L'interès en aquest fragment, a part de la pintoresca descripció, ve donat perquè el mercat va ser un punt de la ciutat on trobem les descripcions més vives de molts dels viatgers que van arribar a l'illa a finals del segle XIX. La vida i el bullici del mercat atraïa molts visitants, els quals el van representar literàriament i plàsticament.

Les descripcions dels costums i vestits dels eivissencs que fa Claessens han aportat coneixements interessants en el camp de l'evolució dels vestits, com també en el de l'estructura i la vida de la ciutat d'aquella època.¹⁴⁴ No oblida, tampoc, explicar gestes heroïques dels eivissencs, com la del corsari Antoni Riquer, que, com veurem, va ser tan important per l'illa que pel centenari dels fets se li va voler erigir un monument commemoratiu.

La conquesta, explica l'autor, va abolir l'esclavitud i va propagar el cristianisme, «expresión de la verdad así que la clave, el manantial de los progresos pacíficos, bienhechores de la inteligencia humana, ya en la esfera intelectual, ya en el orbe material».¹⁴⁵

Realment, l'obra de Claessens de Longte aportava pocs coneixements d'història de l'illa, encara que avui dia la considerem una font interessant per la història del segle XIX. L'any següent, el 1859, apareix una altra història d'Eivissa, *Historia de la isla de Ivisa*. L'autor va ser Tomás Aranaz i Barrera. No era una història novel·lada com l'anterior, però es va escriure sense consultar fonts històriques originals, amb molts comentaris i visions personals. Tomás Aranaz va ser mestre i periodista. Va escriure diferents obres publicades entre Saragossa, on, sembla ser, havia nascut, Barcelona i Eivissa. A l'illa va ser el fundador de la Imprenta Científica y Religiosa de la Juventud i, també, del periòdic *La Caridad*, que es comença a publicar el mateix any 1859.

La història d'Aranaz i Barrera, com la de Claessens, també inclou descripcions de la ciutat i dels costums de l'illa. El to no és gaire diferent quant a estil, encara que l'espanyol deixa surar, pensem, la seva ideologia política:

¹⁴³ *Ibíd.*, p. 16-17.

¹⁴⁴ Estudiats per M. Lena Mateu Prats, en el cas dels vestits, i per Vicente Valero, en el cas de la ciutat.

¹⁴⁵ E. A. CLAESSENS DE LONGTE. *Dos hojas de historia...* *Op. cit.*, p. 144.

Con la llegada de los griegos, con su ciencia y su política, empezó Iviza á dar muestras de vida, floreciendo en leyes, en letras y costumbres.

Introdujeron la sociedad del comunismo, perfectamente arreglada y ajustada á la época de aquel tiempo, en el que las ambiciones estaban reducidas solamente á los mandarines, que tenían astucia para dominar y ejercer la tiranía.

[...] Estas y otras cosas que se hacen al presente, son la tradición constante de que Iviza fué, en otro tiempo, socialista ó comunista.

Pruébalo además la división territorial, que data de aquellos tiempos, con la diferencia que si entonces la pertinencia no era propiedad, ahora lo es.¹⁴⁶

Hem de destacar que el text d'Aranaz ja tenia en compte la possibilitat de ser llegit per viatgers interessats en visitar l'illa, així quan descriu la ciutat diu:

La Ciudad de Ibiza, llamada en lo antiguo Villa y Real Fuerza, por estar cerrada con murallas de sólida construcción es de un aspecto pintoresco para el viagero que la mira desde el mar, porque forma un anfiteatro en el que brillan las blanquísimas fachadas de las casas, en medio del pardusco de la montaña.¹⁴⁷

Les descripcions de la ciutat d'Eivissa, sobretot de la visió de la ciutat a l'arribada al port, que van fer els viatgers a finals del segle XIX i principis del XX, resulten molt semblants, com comprovarem més endavant, amb la de Tomás Aranaz. El mateix autor va publicar anys després, el 1887, a Palma, *Noticias bibliográficas para la historia de Ibiza*. Per tant, malgrat que no tractava la història tal com nosaltres l'entendem en l'actualitat, tenia un interès real per tot allò referent a la història de l'illa.

Cap de les dues primeres històries de l'illa tenen validesa científica, però ens aporten una visió de com es concebien els coneixements d'història a l'època, i de com era la realitat de l'illa.

Els estudis històrics d'aquesta època encara no havien assolit la maduresa científica posterior. Així ens trobem que barregen religió i esdeveniments històrics, considerant la història com la manifestació de la voluntat divina a la terra. Moltes històries començaven parlant dels pobles bíblics –hitites, cananeus, edomites, amalequites, etc.– com a origen del poble del territori estudiat, i la cronologia tenia a veure amb la creació del món. Les dues històries d'Eivissa que acabem de veure estan inserides dintre d'aquest corrent històric.

¹⁴⁶ Tomás ARANZ I BARRERA. *Historia de la isla de Iviza*. Eivissa: Imprenta Científica y Religiosa de la Juventud, 1859, p. 11-12.

¹⁴⁷ *Ibíd.*, p. 3.

2.1.2. Les aportacions d'Enrique Fajarnés Tur

El primer historiador eivissenc en tractar la història com l'entenem avui dia va ser Enric Fajarnés i Tur (1858-1934). Periodista, escriptor i metge, també va ser funcionari de correus. Això darrer li va permetre treballar en diferents llocs de la geografia espanyola i, per tant, tenir accés a diferents arxius. Va ser molt reconegut com a historiador de la medicina. Va treballar en la Societat Arqueològica Lul·liana, a l'Acadèmia de Medicina, al Col·legi Oficial Mèdic i Farmacèutic, a la Societat Econòmica d'Amics del País, a l'Ateneu, a la Junta Provincial del Cens de la Població i a la Comissió de Monuments Històrics de Balears. Va col·laborar, entre molts altres periòdics i revistes, a *Los Archivos de Ibiza*.

Durant les investigacions que realitzava anava trobant documents desconeguts i interessants per elaborar la història de l'illa. Molts d'aquests documents els va anar publicant des de les pàgines de *Los Archivos de Ibiza*. Per exemple, els anys 1903 i 1904 publicava una *Colección de documentos inéditos para la historia de Ibiza (siglo XVII)*, I i II respectivament. En aquests articles podem trobar documents com: *Sobre la creación de notarios (1659)*, *Situación de la isla al empezar la guerra franco-española (1667)*, *Rozamientos entre la Inquisición y los Jurados (1658)* o *Fijado en 30 reales el precio mínimo de la sal (1668)*.

Es va interessar per les troballes arqueològiques, abans i després de la descoberta de la necròpolis, i per tant abans que se sapigués la importància de les restes conservades sota el sòl d'Eivissa. Com a exemple direm que l'any 1885 va publicar al Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana l'article «Algunos hallazgos curiosos en el “Puig des Molins de Ibiza”» o, el 1893, un altre article amb el títol «Recuerdos históricos de la Isla Plana» a *La Almudaina*. També va publicar articles sobre el tema del corsarisme i les lluites entre eivissencs i sarraïns. Però no només va ser reconegut pels seus estudis històrics, sinó que també publicava articles d'estudis de població, de mortalitat relacionada amb determinades malalties, d'economia, etc. Els estudis sobre medicina, relacionats amb diferents malalties a les Balears, van fer que s'interessés per l'epidemiologia i la demografia.

Com hem vist va publicar en diferents revistes i periòdics, però també va dirigir –durant catorze anys– la *Revista balear de ciencias médicas*. Segons Isidor Marí,

Els seus estudis d'història, i especialment de demografia o història de la medicina –més de cinquanta monografies i més de dos-cents articles, encara actualment dispersos– es distingeixen pel rigor i la modernitat metodològica. Degué ser un dels primers científics socials que van usar mètodes positivistes, quantitativs i estadístics.¹⁴⁸

L'any 1905 va ser un dels fundadors de Fomento del Turismo de Mallorca. El 1931, Eivissa el nomenà Fill Il·lustre de la Ciutat, i el 1934, morí.

2.1.3. Josep Clapés i Los Archivos de Ibiza

Los Archivos de Ibiza és una revista que ens interessa especialment, ja que va ser la primera publicació periòdica dedicada a temes culturals eivissencs. L'editor, Josep Clapés i Juan (1864-1916), tenia molt clar que des de la revista podia arribar a més gent, i tractar més temes que no amb un llibre. En el primer número de la revista, d'abril de 1902, Josep Clapés deixa clar quins eren els objectius: en primera instància «aixecar l'edifici de la història de l'illa»;¹⁴⁹ a més a més aquest edifici s'havia de construir a partir de la consulta de documents originals que es trobessin als diferents arxius de l'illa: «Nosotros hemos de ocuparnos solamente de sacar de nuestros archivos y trasladar a nuestras columnas algo de lo mucho que inédito, y olvidado, y polvoriento posee Ibiza para su historia».¹⁵⁰ Com que entre els col·laboradors no hi havia arqueòlegs, ni numismàtics, ni cap coneixedor de la història antiga, no assumirien la tasca d'aquests, és a dir, la d'estudiar la història anterior a 1235, any de la conquesta de l'illa per la Corona d'Aragó. A més a més, es va optar per una revista, ja que al costat d'estudis, més o menys seriosos, es poden publicar dades insignificants. L'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera deixa clar que *Los Archivos de Ibiza* «és la primera publicació que tracta la història d'Eivissa d'una manera científica, amb la publicació de documents originals relacionats amb la història pitiüsa i no amb la simple repetició del que havien dit historiadors antics».¹⁵¹ Van col·laborar en la revista Enrique Fajarnés Tur, Jacint Aquenza, Isidor Macabich i Bartomeu Ramon.

Los Archivos de Ibiza es van anar imprimint als diferents llocs on estava destinat l'editor, ja que era militar de professió. També va anar canviant la periodicitat de

¹⁴⁸ Isidor MARÍ. *La cultura a Eivissa i Formentera... Op. cit.*, p. 17.

¹⁴⁹ Josep CLAPÉS JUAN. A los ibicencos. *Los Archivos de Ibiza*. 1902, vol. I, p. 1.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera. Archivos de Ibiza*. Consultat a www.eeif.es.

publicació: primer era mensual, després bimensual i, finalment, anual. A nosaltres, el que més ens interessa és el contingut de la revista, que com pretenia Josep Clapés va ser plural.

Josep Clapés era militar, historiador i escriptor. Des de ben aviat va aprendre a escriure en català i va mostrar interès per la història. Diu Isidor Marí que a partir de 1890 escriu en català un llibre, *Històries de pagesos*, mai publicat, potser perdut, però que es coneix perquè se'n va publicar algun fragment.¹⁵² Va participar a les guerres colonials a Filipines i Cuba, i sabem de la seva intervenció en la Setmana Tràgica (1909). Com Enrique Fajarnés Tur, va publicar diversos articles i monogràfics sobre bibliografia i biografies per a la història d'Eivissa, dels quals destaca la *Biblioteca Ebusitana: Notas biográficas para la historia de Ibiza* (1902), encara que la segona part no es va arribar a publicar. Són interessants els diversos articles sobre els arxius de l'illa, tan privats com públics. Altres temes que va tractar són el corsarisme, la política, el món militar, estudis demogràfics, tradicions populars, etc.

La llengua habitual de *Los Archivos de Ibiza* va ser el castellà, però també van publicar articles en català. En aquest sentit el mateix Josep Clapés, en un article al qual tornarem més endavant dedicat a l'església de Santa Eulària, en una nota a peu de pàgina diu:

Este trabajo lo escribimos en 1891 con la intención de darlo impreso á nuestros paisanos de Santa Eulalia, y por esta razón empleamos el dialecto mismo que en el pueblo se emplea. [...] Pasaron los años sin que aquellas cuartillas formaran el proyectado folleto y al publicarlas hoy en Los Archivos no cambiamos en ellos ni una coma, pensando que si el literato se enfada, se alegrará el filólogo al encontrar, como seguramente encontrará, motivo para poner por lo menos, al pie de sus estudios una nota.¹⁵³

Explica Isidor Marí que la consciència lingüística a l'illa va ser impulsada per la visita d'Antoni M. Alcover i Sureda (1862-1932) l'any 1902. Alcover va visitar l'illa cercant particularitats lingüístiques del català parlat a Eivissa, però, aquell any, sobretot cercant col·laboradors per al *Diccionari català-valencià-balear*. Els va trobar en el

¹⁵² *Los Archivos de Ibiza* va publicar l'article «Mariano Torres y Juan» l'any 1904, on s'especifica a peu de pàgina que és un article extret del llibre *Històries de pagesos*, inèdit. A l'article l'autor elabora un recorregut històric per la vida d'aquest pagès. El missatge de la història d'aquest home va dirigit a altres pagesos. Era molt treballador, conseqüentment, ambiciós, i al llarg de la seva vida va aconseguir moltes propietats. Evidentment, totes treballades. A més a més, era intel·ligent: es va adonar de les característiques del territori de l'illa i es va dedicar a sembrar-hi arbres i no gra, ja que a l'illa no hi ha grans esplanades i, per tant, no hi pot haver grans produccions.

¹⁵³ Josep CLAPES JUAN. S'esglesia de Sant' Eulari. *Los Archivos de Ibiza*. 1904, vol. 3, p. 106.

canonge Vicent Serra i Orvay, i en un joveníssim Isidor Macabich i Llobet.¹⁵⁴ A més, la influència de la Renaixença, arribada a Eivissa de la mà de Ramon Bordas i Estragués, havia suposat una tímida inserció de la llengua catalana escrita en algunes publicacions.

L'any 1915 Josep Clapés publicarà també un estudi, en castellà, del *Dialecto Vulgar de Ibiza*. L'estudiós va ser un dels components, al costat de Felip Curtoys, Jacint Aquenza i Pere Escanelles, del petit grup d'escriptors eivissencs adscrits a la Renaixença. Un exemple n'és el poema «Á Ivissa», que va publicar l'any 1888 a l'*Almanaque Balear*:

Ivissa, que com la graciosa nina
se mira en el mirall,
tu encisadora y alegre't contemplas
dins les aigües del mar;

Ivissa, que com en la fosca brilla
lo rey de los metals,
tu brillas en las aigües com el faro
qu'ets del trist navegant [...]

Ens podem adonar que Josep Clapés exaltava tot el que tingués a veure amb la seva terra de naixement. *Los Archivos de Ibiza* li permeten donar a conèixer tot allò que ell, i altres com ell, estimen. Des de les pàgines de la revista es donaran a conèixer estudis històrics de diferents temàtiques: l'església eivissenca, l'abastiment de gra, les vinyes d'Eivissa, etc. Solien ser articles basats en documents trobats en alguns dels arxius eivissencs que existien en aquells moments. A la revista hi trobem articles al voltant del patrimoni eivissenc, com el de l'església de Santa Eulària, les caramelles, la custòdia de la Catedral d'Eivissa o el retaule de Jesús (aquests dos darrers eren fragments d'un text del mallorquí Antoni M. Alcover); o sobre la impremta a Eivissa, la necessitat de netejar el portal de Ses Taules, l'aparició de la Societat Arqueològica Ebusitana, el monument al general Vara de Rey o el corsarisme a Eivissa.

Un exemple interessant del llenguatge que s'utilitzava habitualment a la revista és el que trobem en l'article ja mencionat «S'Esglesi de Sant'Eulari»:

No estranyeu que us parli de l'església de Santa Eulària, de la nostra església. Fins per aquell de nosaltres que no cregués en la veritat que dins ella ens prediquen, seria digna

¹⁵⁴ Isidor MARÍ. *La cultura a Eivissa i Formentera... Op. cit.*, p. 27.

sempre de veneració i de respecte. Dins ella no hi ha cosa alguna que no parli a la nostra memòria, no hi ha pedra que no ens parli al cor.¹⁵⁵

La introducció de l'article és la justificació, que podríem resumir en tres idees presents en aquest primer fragment: l'església, com a element arquitectònic, ens pertany a tots (són constants les referències a la *nostra* església); forma part de la memòria del poble, dels pares, dels avis, etc., i per tant, de la història; i, perquè és nostra i perquè ha passat de generació en generació, apel·la als sentiments. Segons segueix explicant l'autor dona a conèixer documents que es conserven a la parròquia que expliquen les obres realitzades a l'edifici entre 1681 i 1772. El text és replè de dades, noms, dates, etc., però la consecució d'un text científic, i alhora didàctic, no fa que l'autor descarti, com a forma d'expressió, la poesia:

El pujol on està la nostra església, que nosaltres deim puig de Missa, pareix un cuc, gegant i espantós, que fent camí des de les muntanyes de sa Cala cap a Vila hagués anat a buscar el pas entre el puig de sa Creu i la mar i que a l'arribada allí l'hagués sorprès i detingut el riu, l'hagués subjectat la vila per darrere i se li hagués assegut l'església damunt el llom; veient-se pres es va agafar amb la mà dreta a la muntanya veïna i deixà que es perdés l'esquerra de vista per entre els fullosos arbres i el horts hermosos que el separen de la platja, i allí està, ja resignat, per centúries i més centúries, amb els ulls ben oberts i fixos en el riu, que li passa a poques passes per davant, com si, assedegat, demanés per beure les aigües, que remoroses i clares, corren cap a la mar.¹⁵⁶

Los Archivos de Ibiza va suposar per a Eivissa tenir a l'abast una publicació on donar a conèixer la història i la cultura de l'illa des de diferents vessants. Podem dir que el motor de la revista va ser l'estima per tot allò eivissenc, per la terra i la seva cultura. Així ho demostren no només l'interès pels coneixements erudits sinó per difondre documents antics i notícies d'actualitat relacionades amb temes culturals i de patrimoni.

2.1.4. El paper d'Isidor Macabich

La influència d'Isidor Macabich (1883-1973) en la vida cultural i acadèmica de l'illa va marcar diverses generacions d'eivissencs. Va ser un home estimat i respectat des de

¹⁵⁵ Josep CLAPES JUAN. S'esglesia de Sant' Eulari. *Op. cit.*, p. 106.

¹⁵⁶ *Ibíd.*

diferents ideologies. Va dedicar la seva vida a l'església com a sacerdot, des d'on va promoure associacions culturals, religioses i sindicals. Però és reconegut pels esforços per donar a conèixer la història d'Eivissa i per cercar el reconeixement de la cultura popular eivissenca. No ens interessa aquí fer-ne una biografia exhaustiva sinó, a partir de la seva obra fins al 1919, entendre com es desenvolupava la vida cultural a l'illa.

Sembla ser que l'interès per la història i la poesia li va arribar de la mà de Josep Clapés, ja que existia una relació de família entre Macabich i l'esposa de Clapés. Per tant, moltes de les seves primeres publicacions estaran vinculades a *Los Archivos de Ibiza*. Durant aquesta època l'aportació de Macabich als estudis històrics eivissencs arribaven en forma de monografies o articles de premsa. Les primeres publicacions són de principis del segle XX. Des de l'any 1900 col·laborava amb el Cercle Catòlic. Al local d'aquesta associació, en el marc d'una conferència, va conèixer el projecte que havia emprès Antoni M. Alcover. Anys després, com havíem comentat anteriorment, la seva implicació en la tasca d'Alcover va ser decidida.

L'any 1912 es va celebrar a Eivissa el XVè Congrés Agrícola de la Federació Catalano-Balear, motiu pel qual Macabich va publicar un número extraordinari del periòdic *Nuestra Hoja* dedicat a les cançons pageses. Diu en la introducció:

Són aqueixes cançons (que dins des seu general prosaisme guarden no poques belleses, que ara no hem d'analitzar, i en últim cas sa bellesa de ses roses humils i espontànies), són cosa íntima i inseparable de sa nostra vida pagesa.

Tots en saben i diuen de cançons, pròpies o apreses d'altri. Ses mares adormen es infants cantussant-les amorosament. Elles acompanyen sa tasca de sa gent feïnera, les diuen joves i al·lotes ses tardes de festa i ses nits de vel·la a sa fresca de sa porxada o prop des tions que flametgen dins sa cuina. Les mormolen es veis arrufats per dins ses cases; les parlotetgen es menuts, pasturant es bestiar per ses marines...

Són bells romanços cavallerescs, de fonda arrel catalana, ecos llunyans de l'antiga jotglaria; narracions de fets diversos; vides de Sants, gloses sentencioses, cants d' enamorats; o sàtires, o ensenyances doctrinals, i oracions contrites, i gotxos d'alegria religiosa...¹⁵⁷

De les diferents tasques que va realitzar Macabich fins als anys vint s'ha de destacar la fundació de l'associació cultural Ca Nostra l'any 1918. El mateix any va publicar en el fulletó de la Secció folklòrica de «Ca Nostra», secció que ell definia com 'agrupació d'estudis eivissencs', «Mots de bona cristiandat». L'obra recollia

¹⁵⁷ Isidor MACABICH. *Historia de Ibiza*. Vol. 4. Barcelona: Art-85, 1965, p. 195.

expressions populars utilitzades habitualment pels eivissencs. Al llarg de la seva vida va dedicar diferents obres a recollir exemples de literatura popular.

L'any 1913 va ser nomenat canonge arxiver, de manera que va poder tenir accés lliure a tot el fons de l'arxiu episcopal. Així va poder estudiar la història de l'illa directament dels documents originals conservats, donant-los a conèixer en diferents publicacions.

2.1.5. Respostes a Blasco Ibáñez

Isidor Macabich va ser un home implicat en tot allò que tenia a veure amb la cultura eivissenca. En uns altres apartats analitzarem el debat al voltant de les muralles, de l'any 1913, i el monument als corsaris. Però ara ens interessa entendre com eren rebudes des d'Eivissa moltes de les pàgines que escrivien els viatgers al voltant de l'illa, i sobretot, dels costums eivissencs.

Ho farem a partir de la mala rebuda que va tenir, a Eivissa, la novel·la de Vicente Blasco Ibáñez, *Los muertos mandan*, publicada l'any 1909. No només la novel·la sinó, també, un article que va publicar el mateix autor valencià, una any abans, al periòdic argentí *La Nación*. Isidor Macabich va publicar els articles a *Diario de Ibiza* amb tota una sèrie de notes que corregien els errors i les incorreccions de Blasco Ibáñez.

He dicho estudio y quizás tenga que rectificar, porque dicho artículo tiene de verdadero estudio, de investigación directa, todo lo menos posible. Y éste ha sido el escollo en que ha venido a malograrse la labor del señor Blasco. Sin una visión perfecta de las costumbres que trata de relatar, a causa de los pocos días que estuvo entre nosotros, dejóse influir por referencias más o menos autorizadas y particularísimamente por la lectura del libro *Costumbres de las Pithiusas* de D. Víctor Navarro, donde tan frecuentes son los apasionamientos e inexactitudes; y de aquí que, aparte la rectitud de intención en el Sr. Blasco, aparezca su artículo plagado de grandes exageraciones, que si bien aumentan su interés ante los extraños, dándole un sabor folletinesco, resultarán quizás para muchos del país en detrimento de la fama de investigador de que goza el novelista, y sobre todo, falsean en parte la exactitud de los hechos, que en trabajos como el que nos ocupa debe ser sagrada e intangible.¹⁵⁸

Macabich diu que la mala apreciació dels costums per part de Blasco Ibáñez és a causa que havia estat pocs dies a l'illa, però el valencià havia estat en diferents ocasions

¹⁵⁸ Isidor MACABICH. *Historia de Ibiza. Op. cit.*, p. 11.

a Eivissa, com ja havíem comentat. Així i tot, probablement no les suficients, o no prou temps com per conèixer bé els costums i tradicions eivissencs. El diari madrileny *El País* publicava el 8 de maig de 1903 el següent: «El ilustre escritor Blasco Ibáñez marcha á Baleares para concebir una novela de las costumbres de Ibiza, isla donde se conservan puras las costumbres moras y son sus fiestas típicas ricas en color. El marco está muy bien elegido».¹⁵⁹ L'article mostra com els costums de l'illa ja no gaudien de gaire bona fama, perquè tot allò «moro» era menystingut. Així i tot, probablement l'article es referia al fet que els costums eivissencs eren estranys, desconeguts i exòtics. Com deia Macabich augmentava l'interès davant dels estrangers.

Els articles de Blasco Ibáñez es van entendre com una ofensa, que va empitjorar l'any següent amb la publicació de la novel·la. Josep Clapés des de les pàgines de la *Revista de Menorca* va fer el mateix, o quelcom semblant, segons diu ell mateix, del que havia fet Macabich a la *Gaceta de Mallorca*. En el cas de la novel·la, evidentment, en van escollir fragments a l'hora de realitzar les anotacions. Clapés, a la introducció de l'article, no només parla d'aquesta sinó també d'altres obres anteriors on els costums eivissencs havien estat mal explicats.

Es falso, cuando no exagerado, á veces calumnioso, cuanto sobre nuestras costumbres han escrito en tan corto número de años docena y pico de escritores de más o menos valía. [...] me limitaré á recomendar al lector que desee enterarse bien de cuantas ridiculeces se han escrito en estos años al grosero é imponderable Pedro López de Villanueva, *Descripción de la isla de Ibiza*, 1844; al inverosímil Ramon Bordas, *La pagesa de Ibisa*, drama en tres actos, estrenado con éxito y publicado en Barcelona en 1877; al fantástico Gaston Vuillier en el *Viaje a las Islas Baleares*, de su libro *Les îles oubliées* que se publicó por primera vez en 1888, en la revista *Le Tour du Monde*, y al sin calificativo posible Víctor Navarro en *Costumbres consuetudinarias de Ibiza*, memoria que en 1903 le premió nada menos que la *Academia de ciencias morales y políticas*.¹⁶⁰

En el fragment reproduït observem com parlar de costums d'altres podia ser, i pot ser, arriscat, sobretot si s'utilitzava un to, en el sentit de Todorov, nacionalista, com ocorria en moltes ocasions. És a dir, els viatgers utilitzaven els costums, en el nostre cas eivissencs, per revalorar els propis. La reacció dels eivissencs va ser la d'explicar sota el seu punt de vista el que Blasco Ibáñez havia escrit.

Isidor Macabich va publicar l'article amb les seves correccions a peu de pàgina. En donarem uns exemples. Blasco Ibáñez, seguint Víctor Navarro, diu que els

¹⁵⁹ Blasco á Baleares. *El País*. Madrid, 8 de maig de 1903.

¹⁶⁰ Josep CLAPÉS. Ibiza y Blasco Ibáñez. *Revista de Menorca*. 1999, vol. IV, quadern VII, p. 230.

formenterers són frugals en el menjar, això té com a conseqüència viure al voltant de cent anys. La frugalitat la descriu dient que només tenen per aliment pa, aigua i figues de pic (de moro a Catalunya). La nota de Macabich diu: «Más que frugalidad moruna, virtud propia de los antiguos anacoretas sería esta de ayunar a pan y agua toda una vida entera. Y digo a pan y agua, porque yo no sé que las chumberas formenterenses tengan la virtud de fructificar eternamente».¹⁶¹ Més endavant l'escriptor valencià diu que els eivissencs es dediquen a l'agricultura i a la pesca, cosa que ofèn Macabich ja que, segons diu, els eivissencs també es dediquen al comerç, a la ciència, a l'art, etc. Hem de dir que, sense treure-li raó a Macabich, la gran majoria dels eivissencs es dedicaven a la pesca i l'agricultura i que això no és ofensiu. Diu Blasco Ibáñez en l'article: «Esta vida azarosa, de continuo peligro e interminable lucha, produjo una población habituada al derramamiento de sangre, a defender sus derechos con las armas en la mano, y los labradores y pescadores de hoy piensan y ejecutan lo mismo que sus abuelos».¹⁶² La resposta de Macabich davant d'això és dir que, potser els pagesos sí, encara que només en el passat, però que no comprèn per què atribueix el caràcter bel·licós també als mariners. L'explicació de l'uc d'Isidor Macabich, que Blasco Ibáñez, com Víctor Navarro, anomena *relincho*, denota una certa condescendència amb els costums pagesos. Evidentment, Macabich no era un pagès, ell provenia d'una família benestant i encara que no acceptava el menyspreu cap als costums eivissencs, coincidia en l'opinió que alguns s'havien d'eliminar:

Al «relincho» ése llámanle *uc* los campesinos, y es un grito prolongado, formado por rápidas inflexiones guturales. Es el *uc* un grito jubiloso, que degenera frecuentemente en provocación, pues lanzando ese grito –ucant– se llaman los jóvenes a grandes distancias y en el mismo tono y ahuecamiento de voz se dirigen palabras no siempre muy afectuosas; y como las bromas que en tal forma se cruzan pueden dar lugar a pendencias al encontrarse los diversos bandos de *ucadors*, de aquí que la guardia civil, con muy buen acuerdo, procure desterrar esa costumbre general e inveterada.¹⁶³

Les notes de Macabich a l'article arriben a trenta-sis. Al final de l'article l'historiador eivissenc torna a recriminar al valencià que no hagi comprovat les dades que dóna, diu que no ha de confondre el paper de novel·lador amb el de cronista. Segueix dient que ha explicat com a generals fets excepcionals, i que ha donat formes

¹⁶¹ Isidor MACABICH. *Historia de Ibiza. Op. cit.*, p. 12.

¹⁶² Vicente BLASCO IBÁÑEZ. Las Islas Baleares. En Isidor MACABICH. *Historia de Ibiza. Op. cit.*, p. 12.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 15.

de fer del passat com a actuals. En definitiva que havia parlat de coses que no coneixia i no s'havia molestat a conèixer.

Josep Clapés divideix els comentaris en diferents temes: *mallorquines e ibicencos, vestiduras, armas, festetx, baile i cansons*. En el primer apartat ataca Blasco Ibáñez perquè deixa malament tant els eivissencs com els mallorquins, i comenta que potser sí que en el passat hi havia hagut diferències entre les illes però que ara ja no existien. No era veritat, explica el militar, que els eivissencs viatgessin a qualsevol banda abans que a Mallorca, perquè allí es sentissin tractats com a salvatges. Els mallorquins els tractaven bé, i els eivissencs viatjaven a Mallorca. El text de Clapés està ple de comentaris sarcàstics:

Yo no diré que á Blasco Ibáñez no le hayan contado algo parecido, igual no, de los tiempos antiguos, ni aún puedo asegurar que él mismo no haya visto á un ibicenco con el chal y el pañuelo en la cabeza; sería desmentir al eximio escritor y no he de hacerlo. No recuerdo: ¿fué en carnaval cuando estuvo en Ibiza? Acaso algún carretero en día de viento y de lluvia...¹⁶⁴

Aquest és el to utilitzat en gairebé tot el text. Moltes de les coses que li recriminen, tant Clapés com Macabich, és el no estar al dia. És a dir, són descripcions que es podrien haver fet en el passat, però no en l'actualitat: «Si el autor hubiera podido hacer figurar los hechos que relata años antes, muchos, podrían aun perdonársele algo de lo que escribe; puesto como nota del día; ¡Nada!». ¹⁶⁵ Quan arriba al festeig és conscient d'arribar al tema més candent del llibre, ja que no només Blasco Ibáñez, sinó altres autors, i inclús eivissencs, consideraven que el festeig era l'origen de tots els mals de l'illa. Evidentment, diu Clapés, això no és així. Després de reproduir i comentar fragments del text del valencià, explica com era el festeig a Eivissa. Quan acaba l'explicació es pregunta què té d'estrany, «com es festeja a altres llocs?». En definitiva, diu, com a tot el món, els joves eivissencs enraonen, fan bromes, riuen, es coneixen com qualssevol altres joves.

Molts dels fragments escrits per Blasco Ibáñez van ser considerats barbaritats. Hem de dir que, segurament, l'escriptor valencià no coneixia la realitat eivissenca en profunditat i que és veritat que molts comentaris eren despectius i, per tant, ofensius.

¹⁶⁴ Josep CLAPÉS. Ibiza y Blasco Ibáñez. *Op. cit.*, p. 233.

¹⁶⁵ *Ibid.*, p. 235.

Encara que alguns dels comentaris dels eivissencs a l'obra de valencià, també, van ser puerils.

Quan va aparèixer publicat *Los muertos mandan*, les revistes de l'època van omplir les seccions literàries de crítiques de l'obra. La gran majoria lloaven la novel·la, tant per l'argument com per l'estil i la feina de l'escriptor. Totes les crítiques divideixen la novel·la en dues parts molts diferenciades: la que transcorre a Mallorca i la que transcorre a Eivissa. Segons l'autor de l'article es considera una millor que l'altra. Una idea es va repetint en els textos al voltant d'Eivissa: és un lloc on el temps s'ha parat, es porta una vida tradicional en contacte amb la naturalesa, els eivissencs són temeraris i apassionats. En una paraula: tot, a l'illa, és primitiu.

Mas todo cambia al arribar á Ibiza. En aquel peñón fiero, perdido en la despiadada lumbre azul del Mediterráneo, esperan al autor las mejores dotes de su arte. Parece que volvemos a leer algunos cuentos de Córcega, de Maupassant. Es la misma naturaleza hostil y bravía, bajo los latigazos del sol; la misma gente ruda y sanguinaria, siempre dispuesta a jugarse la vida en cualquier pendencia. Todo derrama fuerza: paisaje, figuras, episodios, en este relato admirable.¹⁶⁶

Probablement, cap dels eivissencs que hem estudiat estaria orgullós del que es diu al voltant de l'illa i els seus costums, però com endevinava Macabich, atreïa lectors que cercaven mons exòtics.¹⁶⁷

2.2. *Monuments als herois*

Els monuments solen ser escultures erigides en llocs públics com a record d'alguna persona o fet important per a la comunitat. La mateixa etimologia llatina de la paraula ens dóna a entendre el seu significat: *monumentum*, 'record'. Els monuments ajuden a mantenir viu el record del passat. Haurien de tenir prou significat com perquè la

¹⁶⁶ S. a. Novela. *La lectura*, Madrid, maig de 1909, p. 66.

¹⁶⁷ En una altra crítica del llibre trobem el següent fragment: «A veces los viajeros ansiosos de cosas nuevas, de cosas nunca vistas, de cosas grandes, se van por el interior del Africa ó por el interior del Asia á descubrir mundos ignorados, civilizaciones nacientes ó civilizaciones extinguidas, almas de pueblos cuya existencia jamás sospecharon. Y tienen ahí, al alcance de la mano, á unas cuantas horas de navegación, en seres para los que rigen iguales leyes y constituciones que para nosotros, un specimen de la Humanidad que no ha variado desde los más remotos tiempos». Luis MOROTE. *El libro del día. Los muertos mandan. Heraldo de Madrid*. Madrid, 8 de febrer de 1909, p. 2.

comunitat s'hi senti reconeguda. Els monuments no tenen per què ser escultures, també hi ha arquitectures o construccions, als quals la comunitat atorga aquest caràcter. Un exemple el tenim amb les muralles d'Eivissa, com veurem.

A principis del segle XX, a Eivissa, es va passar de no tenir cap monument escultòric a tenir-ne tres. Nosaltres només parlarem de dos. El tercer va ser un regal dels mallorquins al poble de Santa Eulària del Riu per l'ajuda oferta als naufrags del *Mallorca* l'any 1913. Abans d'aquesta data Eivissa ja comptava amb dues escultures públiques, la primera, inaugurada l'any 1904, dedicada al general Joaquim Vara de Rey i, la segona, inaugurada el 1915 (encara que s'havia començat a projectar l'any 1906), dedicada als corsaris eivissencs. Són dos monuments molt diferents, encara que els dos van ser projectats i executats gairebé per les mateixes persones.

Abans d'explicar la gènesi i la significació d'aquests monuments, ens sembla interessant reflexionar al voltant de la ubicació de les escultures. Hem comentat que són públiques, en aquest cas, urbanes. Des de finals del segle XIX la ciutat d'Eivissa estava creixent. En el moment de pensar on col·locar les escultures, en un i altre cas, ens trobem una ciutat on s'estaven planificant successius eixamples i amb un port que feia anys que es construïa. El primer monument, el de Vara de Rey, es col·loca a l'antic passeig de s'Alamera, avui de Vara de Rey. Passeig que era, des de mitjan segle XIX, i és actualment, lloc de trobada del poble, al voltant del qual la ciutat s'aniria desenvolupant durant els anys següents. En el moment d'erigir el monument, el teatre Pereira feia pocs anys, l'any 1898, que havia estat inaugurat; igual que tampoc en feia massa del primer quiosc per a refrescos, licors i concerts. La segona estaca s'havia enderrocat l'any 1885, permetent l'expansió de la ciutat.

El monument als corsaris també es va voler ubicar en un dels llocs simbòlics de la ciutat: al port, al costat del mar. Pel tipus de commemoració, el port semblava el lloc més adient, però en aquell moment, també, era un dels llocs on es manifestava el nou desenvolupament de l'illa. El port es va inaugurar el 1912, encara que amb anterioritat havia permès establir comunicacions periòdiques amb altres ports propers de la Mediterrània. La ubicació dels dos monuments, doncs, tenia a veure amb l'expansió urbanística i econòmica de la ciutat. Eren un símbol més del progrés que assolía l'illa, deixant de costat tots aquells que la volien veure com a primitiva.

Joaquim Vara de Rey l'única cosa que va tenir a veure amb Eivissa va ser que hi va néixer. En canvi, el corsarisme va formar part del dia a dia de l'illa durant segles.

Vara de Rey va ser considerat heroi nacional i els corsaris eivissencs van ser considerats herois locals.

La gesta del general espanyol durant la guerra de Cuba va ser enfrontar-se a gairebé set mil soldats nord-americans, comptant només amb cinc-cents cinquanta homes, durant 12 hores de combat, al final de les quals va resultar ferit i mort. El diari *Nuevo Mundo*, el 13 de juliol de 1898, pocs dies després de la seva mort, deia: «Ha muerto como un héroe en defensa de la patria y de su honor militar. Don Joaquín Vara de Rey era un bizarro General de brigada, que contaba cincuenta y siete años de edad, natural de Ibiza, y pertenecía al arma de Infantería».¹⁶⁸ Refereix el mateix article que no només era un gran militar sinó, també, una gran persona. Des del primer moment que es va saber de la mort del general a Eivissa es va voler recordar que era eivissenc.

El primer projecte va ser dedicar-li un carrer i col·locar un placa de marbre al pati del Castell, on havia nascut. Davant de la bona acollida de la subscripció popular per comprar la placa, es va decidir nomenar-lo *fill il·lustre* i dedicar-li un monument. Així, dos anys després de la seva mort, el mateix Josep Clapés i Juan publicava a Madrid un fullet de 48 pàgines amb el títol: *El General Vara de Rey por D. José Clapés Juan, Capitán de Infanteria. Obra costeada por el autor y cuyo producto íntegro se destina a la suscripción iniciada para elevar un monumento al héroe del Caney*. Per tant, ja s'havien començat les gestions per erigir-li un monument. El monument es costejava per subscripció popular, així ens trobem que el diari madrileny *El Globo* informava als lectors, el dia 1 de gener de 1900, que el consell de ministres havia aprovat facilitar el bronze necessari per fondre l'estàtua del general Vara de Rey. El mateix diari, el 29 de novembre de 1903, informava així mateix que el rei aportava al projecte 1.000 pessetes.

Els encarregats de construir el monument van ser els artistes catalans Eduard Alentorn, escultor,¹⁶⁹ i August Font, arquitecte.¹⁷⁰ Diferents diaris madrilenys i catalans informaven l'any 1902 del projecte guanyador: l'obra representava el general en el

¹⁶⁸ S. a. Vara de Rey. *Nuevo Mundo*. 13 de juliol de 1898, p. 14.

¹⁶⁹ Eduard Alentorn (1855-1920) va ser un escultor molt prolífic i reconegut a la Barcelona de finals de segle XIX i principis del XX. Entre les seves obres destaquen els grups escultòrics per la cascada del parc de la Ciutadella, les escultures del capità Margarit i l'efígie de Juan Pérez per al Monument a Colom, diferents escultures i relleus per la Catedral de Barcelona i el Palau de Justícia, o diferents grups escultòrics per fonts de la capital catalana.

¹⁷⁰ August Font (1846-1924) va ser un arquitecte català amb projectes interessants durant la seva carrera. Va ser alumne d'Elies Rogent. La primera obra que se li coneix va ser la restauració de la cúpula del Pilar de Saragossa. Va finalitzar la façana neogòtica de la Catedral de Barcelona, probablement la seva obra més destacable. També s'ha de destacar el Palau de Belles Arts de Barcelona per a l'Exposició Universal de 1888, la plaça de toros de les Arenes o Cal Figuerol a Vilafranca del Penedès.

moment en què va ser ferit mortalment, i sense perdre l'energia, sostingut per un soldat cridava «¡Viva España!», incitant els soldats a atacar; al pedestal la Fama ofereix una palma, i una representació femenina d'Espanya esculpeix el nom de l'heroi després d'haver dipositat una corona davant d'ell. A la part posterior apareix l'escut d'Eivissa i unes cadenes l'envolten enganxades a canons.¹⁷¹ Eivissa apareixia en aquests diaris com el lloc afortunat que guardaria i mantindria el record de l'heroi.

A la inauguració, el 25 d'abril de 1904, hi va assistir el rei Alfons XIII. La presència del monarca, com no podia ser d'una altra manera a l'època, va ser un gran esdeveniment. Va arribar al matí procedent de Pollensa i va embarcar aquell mateix dia amb destí a Màlaga. La ciutat va obsequiar el monarca amb un àlbum de fotografies de Narcís Puget. Algunes d'aquestes fotografies es van publicar a nombrosos periòdics de l'època que anaven informant dels viatges del rei. Així, apareixien imatges del moment de la inauguració, imatges del monument i imatges de la ciutat. Pels eivissencs no hi havia cap dubte: el general Joaquim Vara de Rey era un heroi eivissenc.

Pocs mesos després d'inaugurar el monument a Vara de Rey, l'historiador Isidor Macabich, estudiant documentació al voltant dels corsaris eivissencs, es va adonar que l'1 de juny de 1906 faria cent anys d'una gesta recordada per tots els eivissencs: el 1806 el corsari eivissenc Antoni Riquer i Arabí, amb els tripulants del seu xabec, van captivar la tripulació del vaixell anglès *Felicity*, capitanejat per Miquel Novelli, conegut com «el Papa», davant les costes de la ciutat d'Eivissa. El 2 de juny de 1905 Isidor Macabich publicava una carta a *Diario de Ibiza* amb el títol «Una fecha y un proyecto», on recordava la data propera del centenari. Ràpidament es va crear una Comissió Executiva, encapçalada pel mateix Macabich i Bartomeu de Roselló, que va decidir erigir un obelisc a les andanes del port, dedicat no només a Antoni Riquer sinó a tots els corsaris eivissencs. La comissió va enviar cartes a diferents institucions de l'illa i de la nació per aconseguir els diners necessaris. Les cartes es manifestaven en termes semblants als següents:

Expone: que siempre se distinguieron los habitantes de esta Isla por su amor ardentísimo a la madre Patria, siendo sin duda una prueba manifiesta de su entusiasmo por España y por sus leyes la labor sobremana heroica realizada por los valerosos corsarios ibicencos, en lucha constante contra los enemigos de la Nación.

¹⁷¹ S. a. El monumento a Vara de Rey en Ibiza. *Alrededor del mundo*, 11 de juliol de 1902, p. 28.

Esta Comisión se propone celebrar el primer centenario de uno de los episodios más brillantes de aquella secular contienda¹⁷²

La carta, després d'explicar l'episodi d'Antoni Riquer i alabar la tasca dels corsaris, acaba demanant al Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts que destini alguna donació al projecte. El monument, com el de Vara de Rey, va ser costejat per subscripció popular, però no va tenir tant d'èxit com el primer, i es va haver de treballar molt per aconseguir les 9.800 pessetes que costava. El projecte va canviar per abaratir-ne els costos i les cartes que demanaven donacions van ser enviades en diferents ocasions al llarg dels anys:

Por la Alcaldía de Ibiza se han cursado invitaciones a todos los buques, Centros y dependencias de Marina de guerra y personal de la misma, para contribuir a la suscripción que en aquella capital se ha abierto a fin de recaudar fondos con destino al monumento que se piensa levantar para honrar la memoria de los antepasados que lucharon heroicamente para limpiar nuestras costas mediterráneas de buques corsarios. La suscripción terminará el día 1º del próximo año.¹⁷³

L'obelisc va ser dissenyat i executat per August Font i el seu fill. La primera pedra es va col·locar l'1 de juny de 1906 però el monument no es va acabar fins al 1915. La inauguració va ser el 6 d'agost d'aquell any, festa del Salvador, patró dels navegants i mariners. A part de l'obelisc, el monument presenta una corona de flors de pedra i quatre plaques de bronze. A la primera hi ha representat el xabec *Verge del Rosari*, també denominat *Sant Antoni i Santa Isabel*, comandat per Antoni Riquer el dia de l'apressament del *Felicity*; i les altres tres presenten inscripcions: «Fou col·locada la primera pedra l'1 de juny de 1906, centenari de la presa del “el Papa” pel capità Riquer», «Erigit per subscripció pública fou inaugurat el 6 d'agost any de la nativitat de Nostre Senyor Jesucrist, 1915», «En lluita secular i heroica pugnaren per la Religió i la Pàtria. Sigui gloriosa i perdurable la seva memòria».

Ràpidament aquests monuments van passar a ser emblemes de la ciutat: qualsevol viatger que arribés a l'illa havia de conèixer els nous monuments que parlaven del coratge i de la història dels eivissencs. Així mateix trobem que el mateix

¹⁷² Carta de la Comissió Executiva al Ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, 4 de novembre de 1905.

¹⁷³ *El Siglo Futuro*, 05-12-2013, a <http://www.repososayer.com/2010/04/los-corsarios-de-ibiza.html>.

any de la inauguració dels dos monuments ja hi havia postals amb la seva imatge viatjant pel món.

2.3. *El patrimoni eivissenc*

A partir de principis del segle XX els eivissencs volen escriure la seva història. Aquesta voluntat, o necessitat, es va veure empesa per l'aparició de troballes arqueològiques, que van situar Eivissa en el mapa històric i geogràfic d'Europa. La cultura autòctona en forma de documents d'arxius, de patrimoni arquitectònic, d'etnografia i folklore, etc., com hem vist, cada vegada era més important per definir qui havien estat i, més important, qui eren els eivissencs.

Durant el segle XIX es van desenvolupar les ciències humanes en gran mesura. A més a més, hem de tenir en compte que l'aparició dels estudis d'història de l'art, el naixement de l'arqueologia com a ciència, i de l'antropologia, estaven molt relacionats amb l'aparició dels diferents tipus de nacionalismes europeus. Així, tal com diu Santamarina Campos: «se difundirá la idea del patrimonio como riqueza colectiva y encontraremos las primeras iniciativas estatales para el desarrollo de las bellas artes y la conservación del patrimonio a través de los museos y academias y de las primeras normativas».¹⁷⁴ A Eivissa també, doncs, durant aquell període apareixen els estudis històrics, i també, com veurem a continuació, l'arqueologia va apel·lar als sentiments dels eivissencs, els quals no dubtaran a sol·licitar la creació d'un museu per conservar les col·leccions que anaven apareixent. El primer artista eivissenc conegut també apareix en aquest moment: Narcís Puget Viñas (1874-1960), al voltant del qual es va desenvolupar la primera escola d'artistes a l'illa. L'arribada de viatgers, excursionistes i turistes va ajudar així mateix a posar en valor allò que tenia interès cultural i històric. Per tant, l'atmosfera general va ajudar a valorar el patrimoni eivissenc com allò propi i particular.

¹⁷⁴ SANTAMARINA CAMPOS, Beatriz. Una aproximación al patrimonio cultural. *Op. cit.*, p. 30.

2.3.1. L'arqueologia a Eivissa

L'esdeveniment cultural i patrimonial més significatiu de l'època, a l'illa, va ser l'aparició d'importants restes arqueològiques. L'arqueologia a Eivissa s'inicia a principis del segle XX, seguint els corrents d'investigacions arqueològiques que s'estaven desenvolupant a la Mediterrània, principalment al nord d'Àfrica, a l'antiga Cartago, a les illes italianes i a Malta. La primera notícia de la creació de la Societat Arqueològica Ebusitana apareix al diari *El Correo de Ibiza* el dia 2 de setembre de l'any 1903:

Según anunciamos en nuestro número de ayer, anoche se reunieron en la redacción de este periódico los iniciadores de la fundación de la sociedad «Arqueológica Ebusitana», á los cuales se han adherido ya algunos aficionados á dicho género de estudios y trabajos [...] Se acordó que mañana comenzarán los trabajos de excavación para la busca de objetos y que, ínterin se constituya definitivamente la sociedad, llevará en todo el nombre y representación de esta¹⁷⁵

Des de feia anys anaven apareixent a Eivissa diferents objectes arqueològics que en alguns casos havien estat estudiats per diferents investigadors espanyols o estrangers.¹⁷⁶ Les importants troballes de materials arqueològics cartaginesos que s'estaven produint van animar un grup d'intel·lectuals eivissencs a crear la Societat Arqueològica Ebusitana, el principal impulsor de la qual es considera que va ser Artur Pérez-Cabrero (1870-1916). Les excavacions no es van fer esperar i les troballes tampoc. La fundació de la societat va ser molt ben rebuda per tothom, ja que portava temps gestant-se, com podem llegir a l'article publicat per Josep Clapés a *Los Archivos de Ibiza*:

La idea de que la Arqueológica Ebusitana debía fundarse ha venido agitándose continuamente y desde hace ya muchos años en el cerebro de cuantos ibicencos pensaron en que la historia de Ibiza había de escribirse algún día, y unos pocos de ellos han trabajado particularmente y por cuenta propia, ya que no consiguieron aunar voluntades para formar diminutos pero interesantes museos que acaso contribuyan (así es de esperar al menos) á engrosar rápidamente el que habrá de formar la Arqueológica.¹⁷⁷

¹⁷⁵ S. a. S. t. *Correo de Ibiza*. Eivissa, 2 de setembre de 1903.

¹⁷⁶ Jordi H. FERNÁNDEZ GÓMEZ. El inicio de la arqueología en Ibiza y Formentera (I). *Fites*, 2001, n. 1, p. 16-25.

¹⁷⁷ Josep CLAPÉS JUAN. Arqueológica Ebusitana. *Los Archivos de Ibiza*, 1903, vol. II, p. 1.

El director de la Societat Arqueològica Ebusitana es va decidir, per unanimitat, que fos D. Juan Román i Calvet (1849-1910), el qual va acceptar amb la condició que Artur Pérez-Cabrero dirigís les excavacions. La Societat va quedar oficialment constituïda el 18 d'octubre de l'any 1903, amb 35 socis, els quals havien de pagar una quota d'entrada de quatre pessetes i, després, dos pessetes cada mes.

L'entusiasme expressat pels diferents mitjans de l'illa sembla que va ser general. Així l'Ajuntament d'Eivissa, el 5 de setembre d'aquell any, quatre dies després de la famosa reunió, va acordar cedir els locals de l'antic Ajuntament per poder instal·lar dignament el futur Museu d'Arqueologia. La Societat Arqueològica va instal·lar la seva seu a un local llogat a la plaça de la Constitució número 10. L'any 1904 va formar una biblioteca Pública, amb una col·lecció de llibres cedits pel Ministeri d'Instrucció pública, i donatius dels socis: D. Luis Tur i Palau, D. Juan Roman i Calvet, D. Cipriano Garijo, D. Antonio Vives i Escudero, D. José Fernández Orbeta i l'Ajuntament d'Eivissa.

Com deia Miquel Tarradell, «la Societat naixia com una empresa privada, duta a terme per un petit grup de persones, amb unes certes possibilitats econòmiques i un gran entusiasme envers el passat del seu país».¹⁷⁸ Aquesta mena d'empresa privada, evidentment, va comportar certs problemes econòmics. L'any 1905, el director, D. Juan Román i Calvet, adquireix la finca de Can Francesquet i decideix finançar personalment les excavacions. Això, que en un principi va ser acceptat com la fi dels problemes econòmics, va portar diferències entre el director i els socis. D. Juan Roman i Calvet va donar les peces extretes d'aquestes excavacions com a dipòsit fins que el Museu no reunís unes certes condicions de perpetuïtat. A més a més, va portar a casa seva les peces més importants trobades fins al moment per poder escriure l'obra *Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas*, publicada l'any 1906.

Ens sembla interessant aquí aturar-nos a parlar d'aquest llibre, perquè aquest té valor des de dos punts de vista. El primer com a objecte i el segon pel contingut. Es van fer dues edicions de *Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas*, una de luxe i una altra en rústica. La primera estava editada amb paper de qualitat i tapes dures amb daurats. Les mides d'aquesta eren 37,7 x 28 x 5,4 cm. La tirada en

¹⁷⁸ Miquel TARRADELL, El descobriment arqueològic de l'Eivissa púnica. *Randa*, Barcelona: Curial, 1975, n. 1, p. 8.

rústica tenia paper de menys qualitat i enquadernació de cartolina. Les dues edicions anaven dintre d'una funda de cartró rígida folrada amb tela, amb el nom de l'autor, títol del llibre i decoracions daurades. Tenien el mateix número de pàgines, 343, i de fotografies, 76. Les fotografies eren en blanc i negre, menys quatre que s'havien editat a partir de fotolits pintats a mà. Les fotografies per aquest llibre havien estat realitzades per fotògrafs reconeguts de l'època. Dos eivissencs: Narcís Puget i Viñas i Carlo Bertazioli, i dos catalans: Pau Audouard i, probablement, Josep Maria Armengol.

El contingut del llibre per l'autor té, podríem dir, dos objectius. El primer plantejar dos problemes de cara a la comunitat científica: un, la ubicació de l'illa d'Ophiusa, identificada amb Formentera, seguint textos d'Aviè, concretament l'*Ora marítima*; l'altre, saber on s'encunyaven les monedes que portaven l'efigie del déu Bes. Evidentment, a Eivissa. El segon objectiu, probablement el més important, era donar a conèixer les troballes arqueològiques perquè poguessin ser estudiades científicament.

Así, pues, sin haber alcanzado hasta hoy ninguna resonancia, á causa de no haberse difundido por España y fuera de ella, con auxilio de la prensa periódica, la noticia de los valiosos hallazgos de objetos arqueológicos de la Edad Antigua, que tan frecuentemente se repiten en Ibiza, es ya hora de que su estudio fije la atención de las personas competentes, ávidas de aplicar los vastos conocimientos que atesoran, al descubrimiento de nuevos puntos de vista que puedan derramar alguna luz para el esclarecimiento de varios hechos de indubitable trascendencia, y la determinación de lugares geográficos que hayan de influir en el progresivo desarrollo de las ciencias históricas.¹⁷⁹

L'obra de Roman i Calvet és la primera que va intentar reconstruir la història de l'Antiguitat a les illes Pitiüses, contrastant la informació amb dades arqueològiques. Va tenir una àmplia difusió i se'n van publicaren moltes ressenyes a l'època que la van donar a conèixer. Per tant, era una obra importantíssima de cara a la història de l'illa i de les civilitzacions fenícies i púniques, però també per donar a conèixer el patrimoni eivissenc fora de l'illa.

En una reunió celebrada l'estiu d'aquell mateix any 1906 amb D. Artur Pérez-Cabrero i D. Joaquín Aqueza, D. Juan Román i Calvet va declarar que no cediria les peces que tenia dipositades al Museu ni les que tenia a casa seva fins que el Museu no fos propietat de l'Estat. La imposició va ser acceptada per la resta de socis a la sessió de

¹⁷⁹ Joan ROMÁN I CALVET. *Los nombres e importancia arqueológica de las Islas Pythiusas*. Barcelona: Tipografía L'Avenç, 1906, p. 3.

l'11 de desembre de 1906, els quals van posar la condició que els objectes trobats a les excavacions no podien sortir de l'illa; en aquesta sessió també es van atorgar els poders a Román i Calvet per cedir el Museu a l'Estat. El Museu Arqueològic d'Eivissa va passar a ser propietat de l'Estat l'any següent per la R. O. del 27 de setembre de 1907.

Encara que dintre de la Societat existissin alguns problemes, podríem dir-ne, *burocràtics*, les troballes que es van realitzar van ser molt importants. En nombre i qualitat. Els treballs van ser duts a terme amb prou cura com per no dispersar les peces, de manera que, en aquesta primera època, es va poder evitar que els objectes apareguts anessin a parar a mans privades i que sortissin de l'illa. Però això va ser durant una primera fase, que alguns estudiosos donen per acabada al voltant de 1910.

A partir de la segona dècada del segle XX va ser quan realment es van començar a conèixer les excavacions arqueològiques eivissenques fora de l'illa. Suposem que la publicació de l'obra de Joan Román i Calvet ja devia ser important en aquest sentit, però probablement l'obra d'Artur Pérez Cabrero *Guía del Turista* (1909) tingué més ressò, bàsicament perquè anava dirigit a un altre tipus de lector, i perquè les excursions i el nombre de visitants a partir d'aquelles dates es van incrementar força. Artur Pérez-Cabrero comença la seva obra dient:

En todas partes se siente la conveniencia de un libro que facilite al viajero las noticias conocidas del país objeto de su visita, noticias que le ahorran tiempo y molestias. Hasta ahora no se había sentido mucho la necesidad de una guía de Ibiza, por el número escaso de excursionistas que venían á ella ó que hacía de esta Isla objeto de su distracción ó descanso. Pero desde que el ilustre arqueólogo D. Juan Román y Calvet publicó su obra titulada *Los nombres e importancia arqueológica de las Pythiusas*, y desde que se ha abierto al público el notable Museo que en unos cuantos años ha formado la Sociedad Arqueológica Ebusitana, los sabios, los arqueólogos, los curiosos y los turistas visitan esta Isla con tanta frecuencia, que hemos creído un deber ofrecerles este pequeño manual¹⁸⁰

D'aquest paràgraf se n'han d'assenyalar dues coses: la primera, el fet que es considera que el nombre de visitants és tan important com per necessitar una guia turística; i la segona, el fet que Artur Pérez-Cabrero relacioni directament l'arribada d'aquests visitants amb les descobertes arqueològiques. La *Guía del Turista* era una obra bastant completa: hi havia una part històrica, una descriptiva, una arqueològica, una pràctica —on podem conèixer, a part de les diferents excursions que es podien fer

¹⁸⁰ Arturo PÉREZ-CABRERO. *Ibiza. Guía del turista*. Barcelona: Impremta de Joaquim Horta, 1909, p. 4.

per l'illa, les tarifes de correus, de carruatges, el reglament del port, etc.–, i un vocabulari eivissenc traduït al castellà. A més a més, anava il·lustrada amb fotogravats.

A l'obra d'Artur Pérez-Cabrero hem pogut estudiar com les relacions entre autors eivissencs i autors de fora de l'illa anava en dues direccions. En posarem dos exemples concrets. La viatgera Margaret d'Este en diferents ocasions va deixar clar, al text dedicat a Eivissa del llibre *With a Camera in Majorca*, que hi ha una persona que els fa de guia per l'illa. Sabem, i no perquè ho digui directament, que aquesta persona va ser Arturo Pérez-Cabrero: «Our kind friend –whom we found to be one of the municipal officials of the town– volunteered to accompany us to visit to the Salt Works, and *en passant* to show us the recently-discovered Phœnician necropolis».¹⁸¹ L'arqueòleg era el secretari de l'Ajuntament d'Eivissa. Per tant, ell era el guia de la viatgera i la seva acompanyant. Margaret 'Este viatjava acompanyada, com ja hem comentat, amb una dona que realitzava les fotografies: Mrs. R. M. King, i al llibre especifica que les imatges són d'ella. Tres fotografies que apareixen a *With a camera in Majorca* apareixen, també, a la *Guía del turista: Iglesia de San Jorge, Necrópolis de Ereso i Salinas de Ibiza –Estanque «Ros»–*. A més a més, el llibre de l'escriptora anglesa apareix a la bibliografia de l'obra de Pérez Cabrero. Per tant, podem deduir que les fotografies, publicades als dos llibres, són de Mrs. R. M. King.

En l'altra direcció, Pere Rius i Matas explica que abans de desembarcar a Eivissa, amb Jeroni Castelló, llegeixen l'obra de l'eivissenc. El curiós és que utilitzen frases copiades exactament de la *Guía del turista*: «Con frecuencia se dice de Ibiza que es tierra de crímenes y venganzas, de miserias, de atraso moral y material; pero no es cierto, es leyenda intencionada. El ibicenco es noble, culto, laborioso, recto hospitalario y caritativo. Los crímenes, que siempre fueron pasionales, han desaparecido del campo para no volver»¹⁸² Només hi ha un canvi d'idioma. És important tenir en compte aquestes relacions a l'hora d'estudiar els imaginaris dels uns i els altres perquè, evidentment, s'alimentaven mútuament.

Però, continuant, amb el món arqueològic d'Eivissa, hem de tenir en compte que els arqueòlegs, en general, consideren que una de les pitjors èpoques per l'arqueologia eivissenca va ser l'època compresa entre 1910 i 1917. A partir de 1907 les excavacions oficials brillen per la seva absència, només es té notícia d'una excavació l'any 1909.

¹⁸¹ Margaret D'ESTE. *With a camera in Majorca*. Londres: The Knickerbocker Press, 1907, p. 136.

¹⁸² Pere RIUS I MATAS. Una excursió a les Illes Pitiuses. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Barcelona, setembre de 1914, n. 236, p. 27. I Arturo PÉREZ-CABRERO., *Ibiza. Guía del turista*. *Op. cit.*, p. 67.

Això fa que apareguin tot un seguit d'antiquaris i col·leccionistes que aprofitaven les tasques de brigades d'«excavadors especialitzats» que treballaven per encàrrec, o bé venien els objectes trobats al millor postor. L'any 1913, Carles Roman Ferrer, fill de Joan Román Calvet i nou director del Museu Arqueològic d'Eivissa, emprèn noves excavacions al puig des Molins, per intentar evitar els saquejos que s'estaven produint. Antonio Vives i Escudero va interposar plet a l'Estat, considerant que ell en tenia l'exclusiva, cosa que va provocar la completa interrupció de les excavacions oficials, i lliurà el jaciment a l'abast dels nous personatges que van aparèixer a l'illa: els col·leccionistes i els antiquaris. Aquesta situació es va allargar fins al 1921, any en què es va acabar el plet de Vives i Escudero i el Museu d'Eivissa va quedar com a organisme encarregat de continuar els treballs de manera exclusiva.

Els diaris d'Eivissa anaven seguint el plet pas a pas, per exemple una notícia apareguda a l'*Heraldo de Ibiza* el 27 de maig de 1914 deia així:

Envíasenos la siguiente gacetilla para su publicación, accediendo a ellos nosotros gustosamente:

Por telegrama de Madrid ha recibido nuestro amigo el Director de este Museo Arqueológico D. Carlos Román, sabemos que por el Ministerio de Instrucción pública se ha dictado una Real Orden en la que se acuerda declarar de utilidad pública las excavaciones arqueológicas que se practiquen en la isla de Ibiza.

Equivale esto –y nos sentimos vivamente complacidos al consignarlo así–, a reconocer la supremacía de los intereses del Estado sobre los de algunos desaprensivos particulares que en los hallazgos arqueológicos de Ibiza vieron un motivo de lucro personal, bien reñido por cierto con los sentimientos de patriotismo y de amor a la cultura.

Bien justo es que a nuestro interesantísimo Museo Arqueológico vayan a ingresar de hoy en adelante los notables objetos que en manos de mercaderes y chamarileros, iban a engrosar colecciones particulares, prontas siempre a ser vendidas al mejor postor.

Por el triunfo alcanzado, nos felicitamos y felicitamos a todos cuantos se han interesado y trabajado eficazmente en conseguirlo.¹⁸³

Però encara no havia acabat la lluita del Museu Arqueològic d'Eivissa. Els antiquaris i/o col·leccionistes que van excavar o van fer excavar els jaciments eivissencs durant la segona dècada del segle XX són considerats saquejadors. Primer perquè les peces anaven a parar fora de l'illa, segon perquè moltes es dispersaven i, tercer, perquè la pèrdua d'aquests objectes va afectar més els aspectes científics i històrics que no les vitrines dels Museus. Segons Miquel Tarradells el saqueig va prendre matisos diversos:

¹⁸³S. a. S. t. *Heraldo de Ibiza*, 27 de maig de 1914.

Des del punt de vista oficial, només eren saquejadors aquells que buidaven tombes sense el permís que concedien els serveis de l'Estat. Des del punt de vista científic hem de considerar que actuaren com a saquejadors tots els que actuaren durant aquesta època sense cap preocupació tècnica, tant si ho feien per pur instint comercial, de vendre les peces, com si ho feien amb criteri de col·leccionista, per amuntegar-les a casa seva, ja que els resultats no eren gaire diferents en un cas i en l'altre, deixant de banda les intencions més bones o no tan bones que els guiaven.¹⁸⁴

Encara que no sigui la posició oficialment correcta pensem que hi ha una diferència bàsica entre els col·leccionistes i els que venien les peces. El col·leccionisme, per molt mal vist que estigui, en algunes ocasions va servir per mantenir les peces unides i conservar-les, a més a més moltes d'aquestes col·leccions van anar a parar a museus, com la de Josep Costa (Picarol), la de Vives Escudero i altres.¹⁸⁵ En canvi, la venda d'aquestes peces va fer que no només es perdés la informació sobre on, quan i en quin estat es van trobar, sinó que moltes es perdessin i la seva recuperació hagi estat quasibé impossible.

Per tant, és durant aquesta època que es creen les col·leccions privades més importants d'objectes púnics eivissencs, que actualment podem visitar a diferents museus espanyols, a part del d'Eivissa: al Museo Arqueológico Nacional, al Museu Arqueològic de Barcelona, al Museu Cau Ferrat de Sitges, al Santuari de Lluc, etc.

L'interès per Eivissa que va suscitar el món púnic es va traduir en nombroses visites d'artistes, intel·lectuals, excursionistes, etc. Així mateix es van escriure nombrosos articles, tan específicament arqueològics com sobre Eivissa en general, amb les troballes arqueològiques més importants que s'havien realitzat. Diu Antoni Planells:

El descubrimiento de valiosos objetos arqueológicos que poseía Ibiza, hizo que gran cantidad de estudiosos, anticuarios y mercaderes fueran a Ibiza, unos para estudiar los descubrimientos sobre el terreno y otros para hacer un suculento negocio. También favoreció el conocimiento de las islas Pitiusas la creación de la Sociedad Arqueológica Ebusitana, que efectuó excavaciones en diversos lugares de ambas islas y creó el Museo Arqueológico de Ibiza y las publicaciones efectuadas por Juan Román Calvet *Nombres e importancia arqueológica de las islas Pitiusas*, publicado en Barcelona en 1906, y por Arturo Pérez-Cabrero, *Guía de Ibiza*, publicado en Barcelona en 1909.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Miquel TARRADELL. El descobriment arqueològic... *Op. cit.*, p. 14.

¹⁸⁵ El col·leccionisme en general té aquestes dues vessants: una positiva, que és la de conservar les peces més o menys en bon estat i promoure'n l'estudi; i una altra negativa, que seria la del saqueig i la descontextualització de les peces.

¹⁸⁶ Antoni PLANELLS. *Historia de Ibiza y Formentera*. Barcelona: Viena, 1999, p. 155.

L'aparició del museu i de les descobertes arqueològiques va cridar l'atenció de nombrosos arqueòlegs, artistes, excursionistes, curiosos, fotògrafs, etc. que van visitar l'illa només amb la intenció de conèixer aquestes troballes. Però pels eivissencs va significar molt més que fomentar les visites a l'illa, ja que eren l'explicació d'un passat gloriós que donava significat al present. Tant és així que ens trobem amb la creació d'una línia successòria entre les figuretes votives o de deesses que s'anaven trobant a les excavacions i les vestimentes i joies de les pageses eivissenques.

2.3.2. Picarol: artista i col·leccionista eivissenc

No es pretén aquí fer una anàlisi del treball artístic de Josep Costa (Picarol), que per altra banda és una tasca ja realitzada per Sonya Torres Planells.¹⁸⁷ El que pretenem és parlar de la rellevància que va tenir aquesta figura en l'entorn cultural eivissenc d'aquell període, no només per la col·lecció d'objectes arqueològics eivissencs que va fer sinó, també, per la tasca de difondre la imatge d'Eivissa a l'exterior.

Josep Costa va néixer a Eivissa, on va residir fins als dotze anys, quan la seva família es va traslladar a Palma. A Palma va començar estudis d'art, però l'any 1896 la família es va traslladar a Barcelona perquè els fills poguessin continuar els seus estudis. A la capital catalana va començar a desenvolupar la professió d'il·lustrador a reconegudes revistes catalanes. El primer dibuix el va publicar el 30 de setembre de 1897 al setmanari *La Tomasa*. Les seves il·lustracions es van publicar a revistes com *¡Cu-Cut!*, *El Rector de Vallfogona*, *Papitu*, etc., però les dues revistes on va treballar assíduament van ser *L'Esquella de la Torratxa*, durant trenta anys, i *La Campana de Gràcia*, durant vint-i-nou.

Picarol es va interessar per les troballes arqueològiques d'Eivissa. Sabem que era molt amic d'Artur Pérez-Cabrero i, per tant, devia estar al dia dels nous descobriments. Però no va començar la col·lecció de peces arqueològiques fins que, amb Santiago Rusiñol, van excavar l'any 1913. Va ser ell qui va proposar a l'artista català que visités l'illa per conèixer-ne, a part de la bellesa, les riqueses arqueològiques. Picarol i Rusiñol es coneixien perquè coincidien en nombroses manifestacions de la vida cultural barcelonina, com als Quatre Gats o a les tertúlies de la Librería Española i,

¹⁸⁷ Sonya TORRES PLANELLS. *Josep Costa Ferrer Picarol (1876-1971). Un dibuixant eivissenc i el seu temps*. Eivissa: Res Publica, 2001.

a més a més, els dos col·laboraven a *L'Esquella de la Torratxa*. El resultat de les excavacions se'l van repartir. Rusiñol es va quedar la gran majoria de vidres, i Picarol les terracotes. La dèria per l'arqueologia li va agafar a partir de les excavacions d'aquell any, encara que hi ha testimonis que els objectes antics li havien cridat l'atenció sempre. Jaume Passarell, company i amic de Josep Costa, va dir:

Era el ninotaire de plantilla dels setmanaris, i ho fou una colla d'anys. Estava empeltat d'antiquari. [...] En els seus començos com a dibuixant havia tingut un taller amb el pintor Padilla i el ninotaire Bagaria. Quan el vàrem conèixer estava instal·lat en un pis del carrer d'Escudellers Blancs, on vivia les temporades que passava a Barcelona. Hi tenia l'estudi i, repartides per les altres habitacions, les antigalles. També tenia, a Centelles, una casa plena de coses velles. Normalment vivia a Palma de Mallorca.¹⁸⁸

Per tant, també, el devia unir a Rusiñol aquesta afició pels objectes antics, que aquest últim tenia des de molt jovenet.

Durant aquell any 1913 Picarol va col·laborar amb diferents articles al diari eivissenc *Heraldo de Ibiza*. Als articles opinava al voltant de temes de patrimoni o actualitat, també explicava les troballes, els jaciments i el que significaven per Eivissa. En un d'aquests textos, publicat el 25 de maig, explicava la diferència entre l'estudi arqueològic i la contemplació estètica. Apostant, d'una manera evident, per l'última.

Los estudios arqueológicos, científicos de pura depuración material, precisan, entrañan algo que no puede desairarse; mas si ellos retienen nuestro impulso hacia una contemplación superior, de fruición estética, son execrables; tiende la arqueología –ello es su misión– a establecer unas leyes, a resolverlo todo, en un frío análisis científico, pero olvidan casi totalmente, el espíritu que late. Contemplación puramente estética, no es incientífica; pero de por sí, no gusta del conocimiento demasiado real, de los aspectos manifestativos. Y nuestras estatuitas, deben contemplarse en noble delectación, como el espíritu sintetizado de la blanca Ibiza; no como mero dato arqueológico; puede en ellas haber influencias –las hay de manera innegable– de las civilizaciones egea y fenicia, de pujante fuerza en aquel entonces; más –fue ya indicación nuestra en el primer artículo estas influencias–, viven en la forma, en lo material que el espíritu es bien nuestro puramente ibicenco.¹⁸⁹

Diu Picarol que els estudis arqueològics, que també són necessaris, no ho són tot per entendre aquests objectes, perquè la científicitat no substitueix la delectació de

¹⁸⁸ *Ibíd.*, p. 21.

¹⁸⁹ S. a. S. t. *Heraldo de Ibiza*, 25 de maig de 1913.

l'esperit. Uns mesos abans, Rusiñol, en la mateixa línia, havia escrit a *L'Esquella de la Torratxa*, a les glosses de *L'Illa Blanca*: «L'arqueòleg, doncs, ja no té remei. Està en aquell estat de savi que saben les coses del cert, estat ben trist, aquí a la terra, on sempre voldríem tenir un dubte».¹⁹⁰ Les troballes eren una manera d'evidenciar la importància de l'illa, de fer-la interessant pels ulls dels visitants i estrangers però, també, pels mateixos eivissencs. L'illa era testimoni d'un passat present arreu del territori:

La isla toda, ve sembrado su suelo de cerámica, diminuta cerámica, egea, fenicia, griega, romana, bizantina, árabe, indígena, en una confundente amalgama; donde el arado surca el fértil suelo, los fragmentos de cerámica, aparecen en la removida, húmeda superficie. Todas las civilizaciones en una común convergencia, aportaban a la isla su arte y cultura toda. Y la Ibiza para todos era como hoy lo es aún, hospitalario refugio. [...] Y allí donde la Iberia, bárbara aún, inhospitalaria negaba acogida, Ibiza, generosa, brindábala.¹⁹¹

Les reflexions de Picarol s'acompanyen de descripcions de l'illa i dels jaciments:

El «Puig des Mulins» con sus suaves vertientes de rojizas tonalidades, sus grisáceos olivos de entrelazados ramajes, mudos e incommovibles testigos de pasadas civilizaciones, viviendo algunos, al parecer, amparados a ese mundo de recuerdos, su vigoroso tronco arrancando de la entraña misma de los hipogeos, cuyas sombrías entradas parecen ofrecer al hombre camino expansivo a su curiosidad impulsiva; su cima coronada por las líneas serenas y plácidas de los «mulins» de largas aspas, destacándose sobre el vibrante cielo ibicenco, de intenso azul, es donde vive la milenaria necrópolis ebusitana.¹⁹²

També descriu el que sentien quan trobaven nous jaciments amb noves peces:

Cada momento es nueva sorpresa; lo que parecía ser vasta cerámica, es bella divinidad; el brillo del cristal, atrae con sus mágicos reflejos; una bella figurita, de sereno sonreír, roto brutalmente, el «nansen», en codicioso deseo, ofrécenos solo un fragmento de su sereno visage, que en amoroso complemento renueva su vida ansiosa, y todo ese mundo en su esplendor magnificante, nos habla de la grandeza de la milenaria necrópolis, refugio de los fenicios colonizadores, que fervorosa invocación a la bella Astartea, no amparó en su sueño postrer.¹⁹³

¹⁹⁰ Santiago RUSIÑOL. Els escavadors. *Op. cit.*, p. 201.

¹⁹¹ S. a. S. t. *Heraldo de Ibiza*, 8 de maig de 1913.

¹⁹² S. a. S. t. *Heraldo de Ibiza*, 28 de setembre de 1913.

¹⁹³ S. a. S. t. *Heraldo de Ibiza*, 19 d'octubre de 1913.

Rusiñol ja havia explicat la mateixa experiència en una altra de les glosses: «A voltes se torna a aturar, i entre'l fang surt una figura, i és tan humida i tant palpitant, que sembla talment que aquella terra la pareixi del séu si; a voltes es troba un anell i sembla que l'or s'ha immortalitzat: ni una engruna del séu metall ha perdut la virginitat, després de tants anys de tenebres».¹⁹⁴

La col·lecció de Picarol es va exposar l'any 1914 al Palau de Belles Arts de Barcelona i sembla ser que va tenir molt d'èxit. A Eivissa van seguir el funcionament de l'exposició de molt a prop. El 15 de maig apareix el següent article al diari *Heraldo de Ibiza*:

Según debió ver el lector en mi última crónica, se ha anunciado que del 15 al 20 de este mes y en el Palacio de Bellas Artes de Barcelona, se efectuará una exhibición de objetos de arte fenicio procedentes de la necrópolis de Ibiza.

Ello me parece bien porque ha de contribuir, sin duda, a dar a conocer más a nuestra querida isla; pero si a esa idea va acompañada, como he oído por ahí, la de que los objetos que figuren en dicha exhibición, sean vendidos aquí y no vuelvan a Ibiza, ya no me parece tan bien, ya que con ello se resta interés a la isla amada.

Además, esto no casa con el propósito que se tiene de conseguir que la necrópolis sea declarada monumento nacional, fundamentando, como se fundamenta, la petición en el deseo de que los antiguos y valiosos objetos vayan a enriquecer museos extranjeros.

Y vaya otro aplauso al diputado provincial, Sr. Ramón Capmany por haber propuesto a la Corporación a que pertenece que coopere a que la necrópolis sea declarada monumento nacional.¹⁹⁵

El cronista d'aquesta notícia era Bartolomé de Rosselló. Les seves sospites eren fonamentades. El fet d'intentar vendre les peces al Museu Arqueològic de Barcelona, com és lògic no va agradar gens als eivissencs. En canvi, els barcelonins estaven molt interessats perquè la col·lecció es quedés a Barcelona i van aparèixer molts articles a la premsa sobre la importància d'aquestes peces arqueològiques. El *Heraldo de Ibiza*, el 16 de juny d'aquell any reproduïa una notícia apareguda a *La Tribuna*:

En una de las salas de planta baja del referido palacio (se refiere al de Bellas Artes) quedó expuesta al público hace unos días, una interesantísima colección de objetos de Ibiza, digna bajo todos conceptos de ser visitada por los amateurs.

Consta la referida colección de 50 figuras y 50 fragmentos hallados en la Necrópolis de Ereso, templo afrodita del Cuyeram (Cala de San Vicente) y de la isla Tricuadrá o Plana, siete curiosos biberones y varios motivos ornamentales en barro, marfil, hueso y bronce, 50 objetos de vidrio esmaltado y liso, ocho collaretes con cuentas de vidrio y amuletos, 70 piezas de oro, consistentes en sortijas, pendientes, amuletos, etc. [...]

Se nos asegura que la Junta de museos adquirirá un regular número de piezas de las expuestas, para que figuren en el Museo de Arqueología de esta ciudad. Aplaudimos la

¹⁹⁴ Santiago RUSIÑOL. L'illa interior. *Op. cit.*, p. 182.

¹⁹⁵ S. a. S. t. *Heraldo de Ibiza*, 15 de maig de 1914.

idea y felicitamos al actual propietario de la colección, por habernos dado a conocer objetos interesantes como son los expuestos.¹⁹⁶

El día 2 de juliol reproduïa un altre article del diari *El Diluvio*:

La Exposición de arte fenicio del Palacio de Bellas Artes es, pues, de un interés arqueológico extraordinario. Como hemos dicho, hay ejemplares tan notables que sin duda tendrían aceptación inmediata si se ofrecían a algún Museo extranjero. Entre ellos puede citarse un busto de tierra cocida policroma representando a Astarte. Su altura es de 2 centímetros. Otro busto con brazos postizos de 50 centímetros, de ejemplar belleza artística. Un ídolo fenicio modelado en barro cocido y otras muchas figuritas bustos y fracciones de figuras; lekytos arbaliscos griegos y fenicios, decorados en blanco y negro, vasos griegos de importación fenicia, barro saguntinos, objetos de marfil, amuletos, aros, agujas, colección de vidrios esmaltados fenicios, escarabeos— sellos de arte griego y fenicio y, en fin, una imponderable colección de objetos rarísimos de valor artístico positivo, que hacen de la Exposición mencionada un lote arqueológico indiscutiblemente necesario para nuestros museos de arte, donde ya tenemos todo lo romano y griego procedente de las excavaciones de Empurias.

Indudablemente, la Junta de Museos se habrá fijado con detención y con interés en esta Exposición de arte fenicio. Es ella la representación más viva de aquella civilización fenicia que tantos puntos de contacto tiene con la historia antigua y moderna de nuestra civilización y nuestra raza.

No dejemos escapar, como otras veces, la ocasión de que se quede en casa lo que por deber es justo que poseamos y que, sin duda, acechará la codicia de otros centros mundiales de cultura artística.¹⁹⁷

L'exposició va tenir molt d'èxit, finalment es va inaugurar el dia 4 de juny i es devia mantenir oberta al públic tot el mes, allargant-la més del que estava previst en un principi. Inclús el dia 14 de juny, Picarol va oferir una conferència pels visitants de l'Ateneu Enciclopèdic Popular.

La col·lecció es va oferir l'any 1916 al Museu Arqueològic de Barcelona, encara que no la va poder adquirir en aquells moments per manca de fons, però a principis dels anys vint finalment va anar a parar a aquest museu. Una altra col·lecció de peces va ingressar cap als anys cinquanta al Museu de Valldemossa (Mallorca). I l'any 1986 el fill de Picarol, José M. Costa, va donar la resta de la col·lecció al Museu Arqueològic d'Eivissa per voluntat expressa del seu pare.

Josep Costa va promocionar el coneixement d'Eivissa a Barcelona, va participar a la Colònia Eivissenca de la ciutat, va fer que artistes i amics viatgessin amb ell a l'illa. Va mantenir el contacte entre Eivissa i Barcelona, donant notícies, a l'una de l'altra, de

¹⁹⁶S. a. S. t. *Heraldo de Ibiza*, 16 de juny de 1914.

¹⁹⁷S. a. S. t. *El Diluvio*, 2 de juliol de 1914.

la vida cultural. No només va ser artista, arqueòleg, col·leccionista i antiquari, sinó que durant els anys vint va fundar una galeria d'art a Palma, les conegudes Galeries Costa, a més a més de taxar obres d'art, i assessorar col·leccions. També va editar una de les primeres guies turístiques modernes de les Balears, la de Mallorca l'any 1929 i la d'Eivissa l'any 1936. Són guies editades amb moltes fotografies de gran qualitat, i en diferents idiomes: francès, anglès i alemany.

2.3.3. El debat sobre les muralles

Les muralles de la ciutat d'Eivissa van ser acabades de construir els darrers anys del segle XVI. Defensaven la ciutat dels atacs de l'imperi otomà. Evidentment, les muralles renaixentistes en substituïen unes altres d'anteriors: les medievals. Probablement, la ciutat havia estat emmurallada des del seu origen. A finals del segle XIX es va sol·licitar l'enderrocament de les antigues muralles, encara que, sembla ser, sense gaire èxit. Va ser a principis del segle XX quan semblava que, finalment, es podria realitzar l'enderrocament.

Durant el segle XIX la ciutat emmurallada va anar perdent població. Les muralles ja no tenien funció defensiva, per tant, Dalt Vila perdia valor estratègic. La ciutat creixia fora murs, als barris mariners. Hem comentat com el 1860 es va construir el primer eixample de la ciutat, el Poble Nou, i també una segona estacada, la qual només es va mantenir fins al 1887. A partir d'aquell any la ciutat creixeria ocupant els camps contigus a la muralla. L'any 1913 va aparèixer als periòdics de l'illa un debat al voltant de la necessitat o no d'enderrocar les muralles. El segle XIX havia vist com moltes muralles europees anaven caient. Espanya també va efectuar importants enderrocaments, com la muralla de Palma de Mallorca, l'any 1902, les de Barcelona, el 1860, o les de València el 1865. Tal com expliquen Nicolau i Martí i Cubeles i Bonet:

la muralla era un element essencial de l'urbanisme d'una ciutat hereva de les èpoques medieval i moderna. En tant que barrera física, no només servia per a la defensa des d'un punt de vista militar, també permetia el cobrament de taxes i altres impostos pel trànsit de mercaderies, i exercir un control sobre les persones que entraven i sortien de la ciutat. D'altra banda, en origen, les muralles havien tingut un rol representatiu, perquè tenir unes bones fortificacions era una expressió de la potència i la seguretat de la ciutat que

defensaven, però amb el temps aquests aspectes més simbòlics havien anat perdent entitat.¹⁹⁸

La pèrdua d'utilitat feia que perdessin el sentit simbòlic. Només eren restes d'un passat poderós. La modernitat demanava altres infraestructures i altres solucions urbanístiques. A Eivissa, l'any 1864, s'havia modificat la rampa d'accés al portal de ses Taules, traient el revolt que formava l'original. A més a més, es va començar a construir als peus de la muralla i es va suprimir el fossat. Per tant, es tendia a modificar alguns aspectes estructurals. El perills, fora de muralla, havien canviat.

El 5 de maig de 1913 apareixia un article al diari *El Resumen* on un tal X. es plantejava si, realment, s'havien d'enderrocar les muralles eivissenques. Sabia que havia molta gent a favor de l'enderrocament, ja que pensaven, aquelles persones, que eren un símbol del passat feudal i que dividien la població. A més a més, a Palma o a Barcelona ja s'havien enderrocat. Diu X. que cada cas és diferent. Defensa que les muralles eivissenques «Son construcciones elegantes, de esbelta arquitectura, de asombrosa magnitud, que dan belleza y elegancia a la ciudad, y son resultado de la prodigalidad de reyes sabios y agradecidos y del genio de la ingeniería antigua».¹⁹⁹ Però, a més a més, afegeix: «hoy son la admiración de los forasteros y que nadie puede venir a visitar el monumento de Vara de Rey ni los edificios que en este paseo se construían, ni por su importancia, ni por su arquitectura árabe o cristiana».²⁰⁰ Després de dir que molta de la gent que defensava l'enderrocament no coneixia el valor i la història de la muralla, fa una crida a tota una sèrie de personalitats de la cultura, Fajarnés Tur, Macabich, Rusiñol i Pérez-Cabrero entre d'altres, perquè diguin el que considerin, ja que «El único monumento de gran importancia que tiene Ibiza está en peligro».²⁰¹ Els arguments de X. els podríem resumir així: que enderrocar les muralles a Eivissa no té el mateix sentit que a altres llocs, que tenen un valor històric i estètic molt considerable per la ciutat, i que atrauen viatgers.

Deu dies després Artur Pérez-Cabrero contestava. Posava sobre la taula la idea d'entregar les muralles a l'Ajuntament per a sol·licitar que es declararessin monument

¹⁹⁸ Antoni NICOLAU I MARTÍ, Albert CUBELLES I BONET. El 150è aniversari de l'enderrocament de les muralles: repensant la ciutat contemporània. A *Abajo las murallas!!! 150 anys de l'enderroc de les muralles de Barcelona*. Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, 2004, p. 18.

¹⁹⁹ X. S. t. *El Resumen*, 5 de maig de 1913.

²⁰⁰ *Ibíd.*

²⁰¹ *Ibíd.*

nacional. Segons Pérez-Cabrero no hi havia necessitat d'enderrocar les muralles, ja que la ciutat tenia, ja en aquell moment, el seu eixample que continuava el passeig de Vara de Rey sense haver de perjudicar les muralles. Deia l'arqueòleg: «Creo firmemente, que los pueblos no han de destruir nada de su glorioso pasado. Deben conservarlo con amor dando así muestras de exquisita cultura».²⁰²

El projecte consistia a enderrocar el llenç de mur que uneix els baluards de Santa Llúcia amb el de Sant Joan, on es troba el portal de ses Taules –el qual es suposava que no s'enderrocaria. Isidor Macabich, un dia després de Pérez-Cabrero, també va defensar la conservació de les muralles i la proposta de sol·licitar el títol de monument nacional. El clergue evocava el passat per defensar la seva posició:

esos muros venerables que ciñen artísticamente nuestra urbe, dándole, vista de lejos, armonía de líneas, trazos vigorosos, fisonomía propia; a los ojos de los visitantes, personalidad histórica a todos manifiesta y un sello de majestad. [...] sin ellos tal vez no pasaría nunca de pueblo grande. Ellos constituyen por su belleza propia y por la grandeza de lo que evocan, algo que nunca desprecian las ciudades cultas, amantes de cuanto las realza, entusiastas por cuanto supone un entronque con los grandes días de su historia, una comunicación espiritual con sus gloriosas tradiciones.²⁰³

En les exposicions dels dos autors es veu clarament la importància que té per ells demostrar que Eivissa era un poble culte. Això volia dir un poble que cuidava i estudiava la seva cultura i història. Macabich parlava del que evoquen les muralles. El valor d'aquestes potser no era la infraestructura en si, era el que comunicava a l'esperit. Altres autors tenen raons més materials per no estar d'acord amb l'enderrocament. Una raó que es va comentar va ser l'econòmica: seria molt car portar-ho a terme. L'altra era que no existia cap raó higiènica que ho justificués. Les cases de Dalt Vila tenen sol i aire a causa de l'estructura d'amfiteatre del barri: «aire y luz, salud y vida, ¿qué iban a ganar, entonces, sus habitantes con el derribo de las murallas?».²⁰⁴ A més a més, i no era un tema secundari, cridava l'atenció del turisme: «Las ciudades históricas fomentan cada día más el turismo culto, en beneficio no solo del honor a su preterida grandeza sino de su vida económica actual».²⁰⁵ Per tant, no només aportaven beneficis intel·lectuals i espirituals sinó, també, econòmics.

²⁰² Arturo PÉREZ-CABRERO. Las murallas. *El Resumen*. Eivissa, 15 de maig de 1913.

²⁰³ Isidor MACABICH. En defensa de un monumento. *El Resumen*. Eivissa, 16 de maig de 1913.

²⁰⁴ Antonio SERRA TORRES. Sobre el derribo de las murallas. *El Resumen*. Eivissa, 19 de maig de 1913.

²⁰⁵ Mariano BELLOGIN. Las murallas. *El Resumen*. Eivissa, 20 de maig de 1913.

Gairebé un mes després de l'article d'X. va contestar Josep Costa a favor de l'enderrocament. Justificava la petició dels diputats provincials davant del General Weyler dient que ho desitjaven molts eivissencs. A més a més:

Cuando todas las poblaciones que han tenido influencia para ello se han librado de sus murallas y muchas otras más que lo han solicitado no lo han conseguido, nosotros rompemos lanzas para defender un pedazo de muralla que de nada sirve y queremos presentar el asunto como si se tratara de un verdadero crimen de arte.²⁰⁶

Al·lega diferents qüestions a part de l'exposada. Deia que encara que era conscient que el problema de la Marina ja no existia perquè les estacades havien desaparegut i les obres del port havien acabat, l'enderrocament suposaria una millora per a la ciutat.²⁰⁷ Sobretot, per la zona de la Carrossa (dintre muralles) i pel barri de sa Penya (fora de la muralla). Afegia que no comprenia per què no s'havia protestat abans, quan els periòdics publicaven campanyes a favor de l'enderrocament. A continuació, seguia dient que seria millor gastar energies per evitar l'espoli del Puig des Molins: «ese despojo que propios y extraños están llevando a cabo en la necrópolis del “Puig des Mulins”, vendiendo y llevándose fuera de Ibiza las reliquias arqueológicas que allí se encuentran, privando a la población de poseer uno de los primeros museos de España, verdadero centro de atracción de turistas y de Hombres de ciencia, causando con ello verdaderos y grandes perjuicios».²⁰⁸ Pensava que s'havia de deixar de costat el debat al voltant de les muralles i declarar monument nacional la necròpolis.

L'article al qual ens estem referint va indignar Pérez-Cabrero. Primer, contesta que si anteriorment hi havia hagut més persones a favor d'enderrocar les muralles era perquè el gust artístic no estava tan desenvolupat, tal com l'autor de l'article, Josep Costa, demostra, ja que era en aquell moment que es declarava defensor del Museu Arqueològic. Així mateix, fa saber a Josep Costa que la proposta per declarar el puig des Molins com a monument nacional ja l'havia sol·licitat Frederic Rahola, i que ell, Pérez-Cabrero, i la junta del museus, sol·licitaven des de feia temps l'exclusivitat del Museu per excavar. Pérez-Cabrero es preguntava si el defensor de l'enderrocament

²⁰⁶ José COSTA. La muralla larga y su derribo. *El Resumen*. Eivissa, 30 de maig de 1913.

²⁰⁷ Durant uns anys la Marina havia estat tancada, no només per les muralles, sinó també per s'estacada i per les obres del port.

²⁰⁸ José COSTA. La muralla larga y su derribo. *Op. cit.*.

havia fet alguna cosa per atraure forasters –ell havia publicat la *Guía del turista* l'any 1909.

El paral·lelisme que havia fet Costa per defensar la seva idea entre Eivissa i Barcelona i Palma no tenia gaire sentit pels autors que estaven en contra de l'enderrocament, ja que aquestes darreres ciutats eren planes, les muralles les empresonaven privant-les de cap tipus d'expansió i de l'entrada d'aire. Per tant, les malalties s'hi propagaven més ràpidament que en una ciutat on aire i sol circulaven sense problemes, com era Eivissa.

El 17 de juny Picarol va publicar un altre article on afirmava que pensava que ni s'havien d'enderrocar les muralles ni declarar-les monument nacional. Això darrer podria voler dir tancar-se portes al futur. Va posa un exemple: que si apareixia una empresa immobiliària amb un projecte urbanístic, la qual assumia els costos d'enderrocar la muralla i, a més a més, millorava la vida de la ciutat i les condicions de vida d'alguns carrers, s'havia de poder acceptar. Picarol imaginava tot un programa urbanístic que podria portar a terme aquesta empresa: enderrocaria el llenç de muralla, conservant el nivell adequat; en el lloc de les muralles es construiria un mercat; la plaça de la Carrossa es transformaria en una ampla avinguda; el portal de ses Taules seria conservat, com una mena de solitari arc de triomf. Afirmava que els turistes no anaven a Eivissa per admirar-ne la fortalesa sinó, sobretot, a visitar el Museu Arqueològic. Però els detractors de l'enderrocament insistien amb la idea que la ciutat d'Eivissa havia ampliat el número d'edificis construïts i que havia crescut l'espai per a la població sense la necessitat de tocar ni una sola pedra.

Per a molts el debat se centrava en apostar pel progrés o continuar amb una ciutat ancorada en l'edat mitjana. Molts intel·lectuals i artistes pensaven, i això els feia patir, que la modernitat, de la qual anirem parlant en més ocasions, arribava arrasant tradició i història. Per altres era el camí cap a la millora de les condicions socials, econòmiques i culturals del poble. Era adaptar-se als temps. Sense mirar enrere. A Eivissa cap dels dos bàndols s'oposava a la modernitat. Simplement, l'entenien de maneres diferents. Tenim el dubte si el debat s'hauria plantejat en cas que la ciutat no hagués estat situada en un promontori, com era el cas. Probablement, no. Mentre que uns pensaven en un progrés basat en termes materials i econòmics, els altres el basaven en la cultura i l'educació: eren l'art i l'erudició els que podien millorar les condicions del poble.

L'oposició a l'enderrocament no era una oposició al progrés. Deia Bartolomé de Roselló, contestant a Josep Costa: «El progreso, querido amigo, no se detiene hoy ante el obstáculo que le ofrecen unas inútiles murallas, pues tiene ruedas de automóvil para correr desenfrenadamente y alas de aeroplano para emprender majestuoso vuelo».²⁰⁹ La modernitat arribava a l'illa, no l'aturarien les muralles. La modernitat tenia a veure amb el cinematògraf, els vaixells de vapor, la fotografia, l'electricitat, l'aigua corrent, el turisme, etc. Les muralles, en canvi, parlaven dels eivissencs. Per això s'havien d'estudiar com s'estudiaven els objectes que apareixien en les excavacions arqueològiques.

Un tal «Icástico» va publicar un altre article al voltant del tema dient: «Alguien dijo que los pueblos que destruyen con sus propias manos monumentos o reliquias que simbolizan pasajes gloriosos de su historia, no son dignos de ostentar el orgullo que ésta les legó».²¹⁰ Més endavant continua: «Las murallas de Ibiza nos recuerdan algo de un pasado lejano que nos enorgullece y dignifica».²¹¹ Potser les muralles eren austeres i velles però, també, majestuosos. Potser no eren belles, estèticament no tenien gaire valor, però com deia Rusiñol en un glossa dedicada a les muralles eivissenques «i allavors, per medi del temps, destructor i envellidor de totes les coses creades, comença el corc a rosegar, comença el sol a daurar les pedres, i aquelles parets, abans tan fredes, tan rectes, tan d'enginyer, es van modelant de mica en mica, i arriben a ésser bellíssimes quan les consideren inútils».²¹²

²⁰⁹ Bartolomé de ROSELLO. Sobre las murallas. *El Resumen*. Eivissa, 14 d'agost de 1913.

²¹⁰ ICÁSTICO. Las murallas de Ibiza. *El Resumen*. Eivissa, 20 d'agost de 1913.

²¹¹ *Ibíd.*

²¹² Santiago RUSIÑOL. Els murs d'Iviça. *Op. cit.*, p. 230.

3. LA MIRADA PRÒPIA

El mite de l'Illa Blanca es basa en la mirada que van projectar els viatgers sobre Eivissa. Pensem que aquesta mirada «de fora» va influenciar la mirada dels eivissencs. Sobretot la mirada plàstica va ser una mirada reinterpretada pels eivissencs. Narcís Puget Viñas (1874-1960) és el primer pintor eivissenc que coneixem. És considerat el pare de la pintura local. La seva pintura mostra la vida de l'eivissenc passada per un tamís idealitzat com les pintures dels que visiten l'illa per primera vegada. Les de Narcís Puget, són les úniques pintures realitzades per eivissencs durant el període estudiat. Però, sobretot, és la mirada d'algú que estima i valora la seva terra.

Les imatges fotogràfiques, molt més nombroses, es relacionaven més fàcilment amb l'exterior de l'illa. Moltes vegades realitzaven viatges d'anada i tornada.

3.1. *Narcís Puget*

No podem parlar de pintura eivissenca durant el període que estem estudiant. Només ens podem referir a la pintura de Narcís Puget Viñas, el qual, com hem comentat més amunt, és el primer pintor eivissenc que es coneix. Hem de tenir en compte que les imatges de Narcís Puget van ser les que, des de l'illa, més van influenciar a l'exterior. Sobretot gràcies a les fotografies, però també, a partir dels anys 1920, per les exposicions fora de l'illa. L'art de Narcís Puget denota el coneixement de la tradició artística que va anar estudiant al llarg de la seva vida. Els seus estudis no es van centrar en la pintura, sinó que també va rebre formació en fotografia. Sembla ser que, com a fotògraf, es va formar de la mà de Leandro Soto, fotògraf establert a Eivissa des de 1895, i Carlo Bertazioli, també a Eivissa. A Barcelona va anar-hi per aprendre de fotografia, però, finalment es va apuntar a l'Escola Superior d'Arts, Indústries i Belles Arts (Llotja) on va tenir com a professor de color i composició Antoni Caba. El 1906, després d'un viatge a Madrid, on va conèixer l'obra de Velázquez i Goya, comença a assistir a classes de pintura amb Eduardo Chicharro.

Puget sempre va reconèixer la influència de Diego Velázquez, Francisco Goya, Joaquim Sorolla i els impressionistes. L'obra dels dos primers, com hem comentat, la va estudiar durant els anys a Madrid; Sorolla el va conèixer durant la visita del valencià a Eivissa l'any 1919; i amb els impressionistes hi va entrar en contacte més endavant, en

un viatge que va realitzar a París en companyia de Manuel Sorà. Es va sentir tan identificat amb aquest estil que en una entrevista de 1932 arriba a afirmar: «Si el impresionismo no hubiera existido, yo creo que lo hubiera inventado».²¹³ Així i tot, aquestes afirmacions formen part del ric anecdotari que va deixar als eivissencs.

Els historiadors que han estudiat l'obra de Puget veuen clares influències no només de Sorolla sinó també de Laureà Barrau:

La producció d'aquests anys és a més deutora de l'obra en particular de dos pintors, Laureà Barrau i Joaquim Sorolla. La influència del primer, aleshores ja resident a Eivissa, és palesa en alguns quadres amb una gamma cromàtica ben diferenciada, que contrasta tons turqueses, taronges i marronosos, amb una lluminositat daurada. Sorolla és present en el concepte general de llum i color, en l'esbossament i en la tècnica de modelatge de les figures, trets que es poden esbrinar a quasi totes aquestes obres de Puget, tot i que algunes són, encara més, quasi exercicis de sorollisme, curiosament ben allunyades del valencià quant a cronologia.²¹⁴

L'obra de Puget, tant la pictòrica com la fotogràfica, és definida per la temàtica eivissenca. L'illa va ser el seu principal tema, gairebé fins a convertir-se en l'exclusiu. Les característiques més importants de la seva obra són: el colorisme lumínic i la pinzellada llarga –tornem a trobar les influències dels dos pintors esmentats; i un tret molt important, des del nostre punt de vista, que pensem que s'hauria d'estudiar més a fons: la relació de la seva pintura amb la fotografia. Relació que es fa palesa en l'obra a través de la captació d'instantos, de primers plans amb fons que es van difuminant, i en les perspectives més amples, preses des d'un punt de vista alt.

En *Assecat d'albercocs* (fig. 1) trobem la influència de Laureà Barrau, tant en les tonalitats com en la temàtica. Puget capta la vida quotidiana dels treballadors eivissencs. Amb una clara predominança dels taronges, representa una vista àmplia d'una escena quotidiana a l'època com era la indústria d'assecat d'albercocs. La representació mostra una filera de gent difuminant-se cap al fons, perdent-se en l'horitzó. Aquí, a part de la composició, interessa com resol la massa de persones a partir de pinzellades cada vegada més curtes i de diferents tonalitats dintre de la gamma utilitzada. Segons les autores de l'article «Narcís Puget, el pintor»,

²¹³ Pilar ORTEGA, Joana M. PALOU, Fina TERRASSA. Narcís Puget, el pintor. En *Narcís Puget*. Eivissa: Sa Nostra, 1996, p. 45.

²¹⁴ *Ibíd.*

l'encert més personal i original de Puget està en els conjunts formats d'una banda per la sèrie d'interiors, càlids i tensos, i de processons, d'un colorisme bigarrat, amb algun tret evocador del modernisme –el cromatisme, la llum contrastada, l'empastat...–, i de l'altra els grups, romeries, berenades, passejades, tractats de manera fotogràfica, tant pel que fa a la composició com a la perspectiva.²¹⁵

Pou de casa pagesa (fig. 2) no és la típica pintura de Puget, però ens sembla interessant pel tractament de la llum. Quan, després de gairebé deu anys, es torna a dedicar a la pintura, professionalment, domina l'expressió lumínica, tal com havia après de Sorolla o Barrau. El domini en l'obra esmentada es demostra en les tonalitats violetes, d'un cel de posta de sol, que es reflecteixen en el blanc de les construccions eivissenques, en aquest cas una casa i un pou, donant una impressió de paisatge adormit. Probablement, encara que feia, aproximadament, una dècada que no es dedicava a la pintura professionalment, mai la devia haver abandonat. En el paisatge destaquen construccions típiques de l'illa. Des de l'arribada dels primers viatgers les edificacions eivissenques van cridar l'atenció dels visitants, fins al punt que es van convertir en tema de reflexió per un seguit d'artistes que van arribar als voltants de 1930.

La següent imatge, *Pagesa eivissenca* (fig. 3), entra dintre d'una de les temàtiques que més li va agradar representar: la de la indumentària tradicional. En figures individuals o en grups va representar-la durant tota la seva trajectòria. La pagesa està representada en un primer pla, de tres quarts. Mira l'espectador tímidament, com amb vergonya. Recorda les primeres imatges fotogràfiques, on els retratats semblaven mirar la càmera amb desconfiança, amb por. De les tres imatges reproduïdes, és la que més denota la influència de Barrau. La pagesa destaca per la tonalitat vermella del mantó, que contrasta amb el negre del capell i de la falda. En aquesta obra el dibuix no queda sota la pinzellada. Puget s'entreté a representar tots els detalls de l'empresada femenina, tant les joies del pit com la de les mans, com els botons de la màniga del vestit. La temàtica de la indumentària va tenir molta presència a principis del segle XX. Alguns personatges de l'illa es van proposar de recuperar i conservar vestits que s'havien deixat de portar. Narcís Puget hi va col·laborar, realitzant una sèrie de fotografies, per editar en postals, de pagesos amb els diferents vestits.

A partir de Narcís Puget Viñas podem explicar una petita generació d'artistes eivissencs que es van poder formar, o que van començar la seva formació, gràcies a l'acadèmia que el pintor va obrir l'any 1916. Hi van passar artistes com Josep Tarrés,

²¹⁵ *Ibíd.*, p. 46.

Ramón Medina, Antoni Marí Ribas «Portmany», Vicent Ferrer Guasch i, evidentment, el seu fill Narcís Puget Riquer. Aquests pintors, com el seu mestre, es van centrar en representar imatges eivissenques: paisatges rurals o urbans, vistes de la ciutat, escenes de la vida quotidiana, etc.

La imatge de l'illa representada per Laureà Barrau i Narcís Puget va ser una de les que més continuïtat va tenir dintre del camp de la pintura. Van encetar una manera de representar l'illa que es va allargar fins a la Guerra Civil, amb artistes com Josep Tarrés, Vicent Ferrer, el català Juan Serra, o el valencià Rigoberto Soler. Tots són clars representants d'un paisatgisme que destaca per la lluminositat, i per una temàtica relacionada amb el costumisme.

3.2. *Fotografies des de l'illa*

L'inici de la fotografia va venir anunciat de la mà del científic i polític François Arago l'agost de 1839 a París, aleshores amb el nom de *daguerreotip*. El daguerreotip era una imatge única, realitzada sobre una planxa de coure banyada en plata. Va rebre el nom del seu inventor, Louis-Jacques Mandé Daguerre, el qual havia establert contactes amb el litògraf Joseph-Nicéphore Niepce, que des de 1816 investigava la manera d'obtenir imatges automàtiques mitjançant l'acció de la llum. El mateix any 1839 a Londres s'anunciava el *calotip* o *talbotip* del matemàtic i filòleg anglès William Henry Fox Talbot. El calotip era un negatiu de paper que permetia la reproducció mitjançant còpies per contacte damunt paper fotosensible. Però va ser el daguerreotip el que va gaudir de més comercialització i projecció internacional.

La fotografia va néixer com una meravella que reproduïa, amb una fidelitat inaudita, la realitat tal com era. Va ser considerada com el final d'un procés de cerca de la reproducció de la realitat, desitjada, tant per artistes com per científics, durant molts d'anys. Es va anunciar com l'ajudant perfecte per artistes, ja que permetia reproduir una imatge sense haver de passar-se hores realitzant esbossos. Igualment el model no havia de restar immòbil posant hores i hores. Una fotografia permetia amb uns minuts tenir una reproducció fidel de l'objecte a representar. En el món de l'art no només va servir per facilitar la feina dels artistes, sinó també per la distribució de reproduccions d'obres d'art. Fins aquells moments els artistes donaven a conèixer les obres mitjançant reproduccions en gravats, però a partir de mitjan segle XIX es va utilitzar la fotografia.

Els científics la van utilitzar com un mètode de coneixement de la realitat: una fotografia reproduïa fidelment qualsevol objecte d'estudi, des de plantes i animals fins a objectes arqueològics o pedres. A l'hora de valorar una imatge fotogràfica el que comptava era la semblança amb el model (més endavant veurem com «el parecido y la limpieza de la fotografía» era el que més en compte es tenia). Per tant, amb el temps ens trobarem que qualsevol cosa que apareixia en una fotografia era considerada real i, progressivament, que qualsevol cosa de la qual no hi havia cap imatge no existia.²¹⁶ A la fotografia per ser més real només li faltava aconseguir el moviment i, per això, es va haver d'esperar fins a finals de segle.

L'any 1874, Janssen inventa el seu «revòlver fotogràfic», amb el qual va obtenir, automàticament, sobre una mateixa placa sensible, una sèrie de fotografies del pas del planeta Venus per davant del sol. L'any 1882, Marey crea el seu «fusell fotogràfic», perfeccionant el revòlver de Janssen, i anticipant-se a la càmera moderna. Amb aquesta arma pacífica, va registrar a 1/12° de segon 12 imatges distintes del vol d'una gavina sobre la mateixa placa. A continuació, amb un zoòtrop va reconstituir el moviment analitzat. El 1893, Marey presenta la *cronofotografia*, que permetia la projecció de bandes de 60 imatges.

Un temps després, Muybridge, als Estats Units, va tenir la idea d'enregistrar, mitjançant un dispositiu d'aparells fotogràfics col·locats consecutivament una cursa de cavalls. I projectar la banda, així obtinguda, amb un aparell semblant al praxinoscopi de Reynaud, en aquell moment molt de moda entre les classes benestants. Després de les experiències de Marey i de Muybridge, els aparells fotogràfics i els sistemes de projecció es van anar perfeccionant gràcies a Albert Londe, G. Demeny i al mateix Marey, els quals, al voltant de 1888, van donar a conèixer una nova cronofotografia amb la qual utilitzaven bandes de pel·lícules perforades, inventades per Reynaud en el seu Teatre Òptic.

L'any 1885, Eastman va posar a la venda els primers aparells Kodak que comprenien un rotlle d'American Film per 24 exposicions i que disposaven d'un obturador de guillotina accionat per un simple botó. Els fotògrafs aficionats, per obtenir les fotografies revelades, havien d'enviar la càmera a la fàbrica on, després de revelar-les, els reenviaven la càmera amb un nou film. L'any següent, H. Reichenbach, un

²¹⁶ Actualment aquest paper el té la televisió i Internet. L'artista Joan Fontcuberta treballa aquest aspecte de la percepció de les representacions en diferents mitjans audiovisuals.

químic que treballava per la Societat Eastman, va sol·licitar la patent d'un suport de l'emulsió negativa: el cel·luloide.

A l'Estat espanyol els primers assaigs públics del daguerreotip es van fer a Barcelona el novembre de 1839. A Eivissa el primer fotògraf documentat és Pere Escandell, actiu l'any 1866. No sabem si abans d'aquesta data havien arribat fotografies a l'illa, però sembla ser que es coneixia el daguerreotip. L'any 1859, al periòdic *La Caridad* apareix una «poesia» dedicada al daguerreotip, l'autor de la qual sembla ser que no gaudeix massa davant els retrats que es realitzen:²¹⁷

Retrat al daguerrotypo
Sonetilla

En pensamiento raquíptico;	Es tu examen analítico;
La figura muy escuálida;	En picardías atlético;
Cara fea, larga y pálida.	Entre villanos simpático,
Y el todo vaso y estético,	Entre rústicos poético
Una víbora en lo crítico,	Y en obrar bien siempre apático:
Arrastrando cual crisálida;	Mereces tu que te rajen,
Cabeza del todo inválida;	Te quemem, punzen y tajen.

No sabem què és el que havia fet el daguerreotip, però sembla ser que l'autor del poema no l'estimava massa. Hem de ser conscients que la fotografia, des del seu naixement, va tenir admiradors i detractors. Entre els primers trobem Émile Zola i, entre els darrers, Charles Baudelaire, per exemple. Una notícia apareguda més endavant, l'any 1884, en el setmanari *La Isla*, parla d'un cartell d'unes obres de teatre realitzat pel «pincel de varios daguerrotipistas de buen humor, que á si mismos se llamaron “zurdos”».²¹⁸ La notícia apareix perquè, encara que l'obra s'havia anunciat mitjançant cartells, no va acudir-hi gaire públic. La qüestió és si aquestes publicacions ens haurien de fer pensar en la possibilitat que el daguerrotip es conegués a Eivissa des d'abans del que nosaltres pensem o, simplement, si són fruit de la ploma de poetes i periodistes.

Sembla bastant improbable que hi haguessin tallers establerts a l'illa abans de la dècada de 1860. Les primeres fotografies d'Eivissa que es conserven a l'Arxiu Històric

²¹⁷ Només es conserva un número d'aquest periòdic a l'Arxiu Històric Municipal d'Eivissa. Es conserva el número 11 de l'any 1859, any en què es va començar a publicar setmanalment.

²¹⁸S. a. S. t. *La Isla*. Dimarts 1 de gener de 1884, n. 7.

Municipal d'Eivissa daten de finals d'aquesta dècada i principis de la següent. La imatge número 11 data de l'any 1865, i no en coneixem l'autor. Podria ser de Pere Escandell, ja que era l'únic fotògraf amb establiment obert a Eivissa als anys seixanta, però no ho podem assegurar. Una altra imatge exactament igual que l'anterior està datada l'any 1890. Si fem cas a les dades històriques és més probable la primera data que no la segona. La segona estacada va ser construïda l'any 1860, sabem que van conviure les dues al voltant de deu anys, això seria fins més o menys 1870, per tant l'any 1890 no haurien de poder-se veure les dues estacades. Així, podem suposar que són la mateixa fotografia. La imatge sembla anar dirigida a centrar l'atenció en el grup de cases que queda entre les dues estacades: era el primer eixample de la ciutat, en el barri de la Marina. El fotògraf sembla interessat a emmarcar l'eixample deixant que es vegin les dues estacades i una petita part de l'antic barri. La imatge número 4, datada l'any 1868, mostra una vista, des de la segona estacada, del barri de Dalt Vila. Presidint el conjunt apareix la Catedral amb la seva torre. Del mateix any tenim la imatge número 18, que mostra una imatge del passeig des Baladres o s'Alamera i que, des de principis del segle XX, es coneix com el passeig de Vara de Rey, del qual ja hem parlat. Aquest passeig era on anaven a deixar passar el temps els ciutadans d'Eivissa. Sembla ser que els diumenges d'estiu hi anava una orquestra a fer més agradable la passejada. Al primer terme de la fotografia, veiem una massa de gent caminant cap al fons de la imatge, donant l'esquena a l'espectador, i, al fons, uns arbres per on es perden els passejants. La imatge número 20, datada l'any 1870 mostra el mateix passeig buit, sense cap persona. Omplint la composició, una filera d'arbres sense fulles.

Es conserven pocs daguerreotips dels quals se sàpiga amb seguretat que van ser fets a les illes Balears. Se'n coneixen alguns al Museu de Menorca (col·lecció Vives Campomar) i en arxius privats, com els de Cardona Gonyalons (Maó) i els dels germans Buades (Palma). La fotografia a les illes Balears va participar, aparentment, dels mateixos mecanismes que a la resta d'Europa. El desenvolupament comercial, també, va arribar amb el retrat. Això es produirà d'una manera evident en els anys seixanta del segle XIX, com a conseqüència, entre d'altres coses, d'un seguit de canvis fets a les càmeres. Durant els anys cinquanta, el daguerreotip serà substituït pel negatiu de vidre de col·lodió i per la còpia positiva d'albúmina. Això va suposar la possibilitat de fer la reproducció infinita de les imatges. Aspecte que des d'aleshores serà el tret més característic de la fotografia. Des dels anys seixanta fins als vuitanta abunden a les illes fotògrafs ambulants que procedeixen de la Península i de la resta d'Europa. S'hi

instal·len un parell de mesos i marxen, fent que els tallers siguin efímers, i que pocs gaudeixin d'estabilitat laboral. Mallorca era, de les illes Balears, la que més tallers establerts tenia. Allí es trobaven, entre d'altres, el litògraf i fotògraf Francesc Muntaner, i el taller de Jules Virenque, que a part de gravador també es va establir com a fotògraf. Sabem que l'illa, també, rebia nombrosos fotògrafs ambulants que s'anunciaven en els periòdics de l'època:

RETRATISTA. El Sr. Alvareda, tan conocido en Palma por el crecido número de retratos que hizo durante su permanencia en esta ciudad, acaba de llegar procedente de Barcelona y ha colocado sus máquinas en la cuesta de la Pols, piso primero de la casa nueva d'en Prim, donde recibirá a todas horas del día.

Se hacen retratos al daguerrotipo y por el sistema fotográfico: el parecido y exactitud son cualidades que tiene acreditadas ya en Palma las obras del Sr. Alvareda, por lo cual es ocioso recomendarlas. También se sacan copias de cuadros y de otros retratos. No sirve de obstáculo que el cielo esté nublado.

La permanencia del Sr. Alvareda será únicamente de 15 días.²¹⁹

Aquesta era una pràctica corrent que sabem que també es donava a Menorca. Del mateix costum a Eivissa, encara que suposem que no devia ser diferent que a la resta de les illes, no en tenim cap notícia, ja que no es conserven periòdics de l'època. El primer periòdic eivissenc conservat és el número 11 del setmanari *La Caridad* de l'any 1859 i, a continuació, passem a l'any 1883 amb el setmanari *La Isla*. Per tant, s'han perdut importants fonts d'informació de la vida de les illes Pitiüses fins al 1883.²²⁰ A la premsa posterior a aquest darrer any, i fins al 1899, es fan diferents referències a fotògrafs que, o bé estan establerts a l'illa, o bé han vingut a fotografiar-la:

Dentro de breves días, saldrá para Barcelona nuestro amigo el fotógrafo Sr. Bertazioli. Deseamos al inteligente artista buena suerte y feliz viaje.²²¹

Según nuestras noticias se está traduciendo en la actualidad, la notable obra de S. A. el Archiduque de Austria Luis Salvador, referente a esta isla titulada, *Die Balearen- In Murtund Bild-geschildert-Erfter Band- Die altern Pityusen*. [sic]

²¹⁹ Aviso. *Diario de Palma*, 21 de juny de 1855, p. 4 (extret de Maria-Josep MULET. *La fotografia a les Balears (1839-1970)*. Palma de Mallorca: Documenta Balear, 2001).

²²⁰ Hem de deixar clar que en els darrers anys l'Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa ha rebut diferents donacions que poden contenir documentació d'aquest tipus que no ha pogut ser consultada.

²²¹ S.a.S.t. *La Isla*. 25 d'abril de 1885.

Con la traducción y ampliación de dicha obra parece que está relacionado el viaje reciente que a nuestra isla ha hecho el príncipe, y para ilustrarla mandó sacar vistas fotográficas de algunos puntos; entre dichas fotografías sabemos que figura, la antigua Curia, una interior y otra exterior de la Catedral, algunas tomadas desde el mirador y muchas otras.²²²

Hemos tenido ocasión de ver las magníficas vistas fotográficas que mandó sacar, en el último viaje que ha hecho a esta isla, el ilustrado príncipe archiduque Luis Salvador. Las vistas que hemos tenido el gusto de admirar son; una vista general de la ciudad, la Catedral y campanario de la misma; otra que comprende parte de la Ciudad y puerto; otra de la subida y puerta del principal y finalmente dos bonitas vistas de pintorescos puntos de las inmediaciones de esta Ciudad.

Todas por su exactitud, limpieza y riqueza de detalles, han llamado la atención y merecido los elogios de las personas inteligentes.²²³

Hemos tenido ocasión de ver algunos de los retratos de los muchos que durante su corta estancia en esta Ciudad, hizo el inteligente fotógrafo Bertazioli los cuales, á nuestro entender, nada dejan que desear tanto por el parecido, como por la limpieza con que están ejecutados.

Como el Sr. Bertazioli tiene ya tan acreditada su pericia en la fotografía creemos innecesario prodigarle elogios que tan justamente merece.²²⁴

Al amanecer de ayer salió de este puerto con rumbo á Alicante el hermoso yate de vapor “Aurora”, en el cual viaja el opulento banquero Monsieur Rotschil.

Durante los dos días, que ha permanecido en este puerto, la ocupación favorita del viajero y personas que le acompañaban en sus escursiones por esta ciudad y campos vecinos, ha consistido en sacar vistas fotográficas, en bastante número, de los hermosos panoramas que presenta nuestra campiña.

Por lo visto, el viaje reúne el carácter de artístico á más de recreativo.²²⁵

GALERÍA FOTOGRÁFICA DE LEANDRO SOTO

Limpieza y exactitud en el parecido.

Grupos, caprichos y ampliaciones á precios convencionales.²²⁶

Hemos tenido la ocasión de ver algunas fotografías salidas del gabinete que nuestro amigo el joven D. Narciso Puget Viñas, ha establecido recientemente y, francamente, hemos de confesar que nos ha sorprendido la habilidad del Sr. Puget, pues en aquellas admiranse el completo parecido con el original, gran limpieza y un sombreado propio de unos de los artistas más inteligentes. En una palabra que dichas fotografías pueden compartir con las de los gabinetes más acreditados del continente.

²²² S. a. S. t. *El Ebusitano*. 5 d'octubre de 1886.

²²³ S. a. S. t. Sección Local. *El Ebusitano*. 9 de novembre de 1886.

²²⁴ S. a. S. t. Sección local. *El Ebusitano*. 23 de febrer de 1887.

²²⁵ S. a. S. t. *El Ibicenco*. 2 de març de 1892.

²²⁶ S. a. S. t. Anunci. *Diario de Ibiza*. 14 de maig de 1895.

Bien merece por ello el Sr. Puget que le demos la enhorabuena, como se la damos sincera, á la vez que deseamos que sus notables habilidades obtengan la recompensa que se merecen.²²⁷

Per aquests anuncis tenim coneixement de l'existència a Eivissa de tres fotògrafs a les darreries del segle XIX. En primer lloc, l'italià Carlos Bertazioli Dionesese, del qual està datada la seva presència a l'illa des de 1884, amb certes intermitències perquè, també, tenia taller a Barcelona. Així i tot, en una fotografia del seu fill, Carlos Bertazioli Riquer, realitzada l'any 1921, hi ha una inscripció que revela que el seu pare podia haver vingut, per primera vegada, durant els anys setanta.²²⁸ En segon lloc, Leandro Soto, que inaugura un estudi l'any 1895, especialitzat en el retrat comercial i en la venta de vistes de l'illa. I en darrer lloc, el pintor i fotògraf eivissenc Narcís Puget, el més conegut de tots a l'illa. Aquest darrer va establir el seu estudi l'any 1897, que va perdurar fins al 1935, i tancava i obria en funció de les seves estades a Barcelona i a Madrid. De Narcís Puget en mostrem dues imatges, la número 8 i la número 21. La primera d'elles correspon a la postal realitzada a partir d'una fotografia datada l'any 1904. És una vista del port d'Eivissa amb la ciutat al fons, quan encara restaven vuit anys d'obres perquè es donés per acabat. La imatge 21, datada l'any 1900, és una altra vista del port que centra l'atenció en el vaixells ancorats. Moltes vegades les fotografies de Narcís Puget no eren per vendre, sinó que li servien de model per realitzar les seves pintures o tenien la finalitat de ser convertides en postals. És el primer fotògraf eivissenc que realitza postals a partir de les seves fotografies. A més a més d'aquests tres fotògrafs, sabem que un estranger, Monsieur Rotschil, va arribar al port de l'illa d'Eivissa per fotografiar-la en un viatge artístic; i que l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria havia estat realitzant fotografies, moltes de les quals després passarien a convertir-se en imatges gravades que il·lustrarien *Les Antiques Pitiüses* –algunes, també, es van utilitzar per algunes de les il·lustracions de l'apartat dedicat a les Pitiüses de *Les îles oubliées* de Gaston Vuillier.

La fotografia realitzada per estrangers és bastant comuna en l'Espanya del segle XIX. Hem de tenir en compte que, durant aquest segle, a Europa hi ha un interès generalitzat per Espanya, que es va posar de moda després de la guerra de la

²²⁷ S. a. S. t. *Diario de Ibiza*. 24 de febrer de 1898.

²²⁸ Inscripció: «Revellís, año 1921, foto tomada por CARLOS BERTAZIOLI RIQUER, hijo de CARLOS BERTAZIOLI DIONESE, italiano, que se afincó en Ibiza por 1870 y que fue el primer fotógrafo de la isla».

Independència. El Romanticisme va generar interès per tot allò exòtic, desconegut, estrany a la cultura europea occidental. No només Espanya rebia visites d'artistes, fotògrafs, escriptors, etc. Itàlia era el país més visitat d'Europa, i fora del continent es visitava Egipte, Algèria, Marroc, etc.

Hem de diferenciar, seguint la línia de Maria Josep Mulet, entre la imatge que donen de l'illa els visitants estrangers, o la mirada privada, i la imatge que en donen els fotògrafs professionals. Aquests últims, els fotògrafs professionals, enregistren amb la seva càmera el paisatge natural i cultural, ometent l'hàbitat, els costums de les illes etc. D'ells, la historiadora diu:

el fotògraf local en enregistrar uns objectes i no d'altres determina allò que és fotografiable i fa pertinent l'enregistrament del medi natural i de l'art local; d'aquesta manera perpetua la tradició de les estampes litogràfiques. Per això recorre a l'ús de càmeres de gran format, opta per les vistes panoràmiques o d'enquadrament ampli, rebutja plans mitjans i propers i margina la capacitat narrativa de la imatge. Així es gesten unes icones fixes, uns «llocs comuns» que aniran repetint els diferents fotògrafs i corroborant els editors en incorporar-los en les seves obres.²²⁹

La mirada del fotògraf aficionat és més privada i íntima. Fotografia, evidentment, tot el que li crida l'atenció, no només vistes i monuments, sinó també tipus, tradicions, etc. Encara que sembli que aquests fotògrafs haurien de ser més lliures a l'hora d'escollir l'objecte a fotografiar, s'ha de dir que moltes vegades ja han consultat bibliografia sobre l'illa. Els llibres consultats poden contenir imatges, que quan són reconegudes es solen tornar a enregistrar. És el mateix que fa el turista actual. Les càmeres d'aquests aficionats són petites, rebutgen el gran format perquè una càmera de menor pes i sense gaires accessoris és de més fàcil maneig.

A Eivissa començarà la tasca de vendre imatges de l'illa l'establiment de Leandro Soto i, pocs anys després, el de Narcís Puget. Gràcies a les fotografies dels paisatges i els costums locals, moltes vegades podem anar veient l'evolució del paisatge de l'illa, com mostra la fotografia número 18. Representa la construcció de l'espigó del port, una de les primeres parts finalitzades de l'obra. La fotografia comentada l'hem de relacionar amb la importància que tenia la construcció del port per a l'illa, de la qual ja hem parlat. En aquest sentit, també, és representativa la imatge 22, la construcció de l'Abel. Les drassanes eivissenques, històricament havien estat bastant productives, per

²²⁹ MULET, M. Josep. *Fotografia a Mallorca. 1839-1936*. Barcelona: Lunwerg, 2001, p. 136.

tant, podem afirmar que les activitats relacionades amb el port es consideraven d'especial interès. Moltes de les primeres fotografies de l'illa mostren les transformacions que estava patint, sobretot, la ciutat. A principis del segle XX hi havia la consciència d'estar evolucionant cap a noves formes de vida considerades millors que les existents, ja que es començaven a contemplar canvis econòmics esperançadors.

Es pot afirmar que la preocupació pel paisatge local serà determinant per la fotografia a les Balears. Aquest tipus de fotografia prendrà força en l'última dècada del segle XIX, afavorit per la comercialització de noves emulsions que, des dels anys cinquanta, substituiran el daguerreotip i el calotip pel negatiu de col·lodi i per la còpia positiva d'albúmina i, més endavant, en els anys vuitanta, per la placa de gelatinobromur d'argent, fins a arribar a la pel·lícula flexible, primer de cel·lulosa i, després, de polièster. Però el paisatgisme no només serà un tret característic de les illes Balears sinó que serà general arreu d'Europa, i no només en la fotografia sinó, també, en la pintura. Durant el segle XIX es consolida el gènere paisatgístic en la pintura. El paisatge fins aquells moments era el marc ideal per representar diferents tipus d'escenes mitològiques, religioses o d'altres tipus: a partir d'aquest segle cobra importància per si mateix i no necessita cap excusa per ser representat.

En les carpetes d'estampes i en la distribució d'imatges, en general, no només hi havia vistes paisatgístiques sinó, també, de monuments historicoartístics. El romanticisme, a part del paisatge, va revalorar les restes del passat. Les restes, ruïnes, troballes arqueològiques, etc. van conformar un nou gust per elements d'èpoques passades. Durant el segle XIX en arquitectura apareix el neoclassicisme, el neogòtic, el neorientalisme; en els jardins anglesos apareixen entre matolls suposades ruïnes, es recuperen alguns monuments del passat, etc. Les fotografies de monuments van ser molt abundants en aquell període, i en la fotografia de viatge de totes les èpoques. La fotografia era el mitjà idoni per estudiar els monuments i poder-los recordar quan aquests haguessin desaparegut, si es donava el cas. Mentre que les fotografies paisatgístiques permetien conèixer les meravelles de la natura, la fotografia de monuments permetia admirar les meravelles construïdes per l'home. A part de les vistes de la ciutat d'Eivissa, amb el barri de la Marina, les muralles i la Catedral, conjunt que actualment és Patrimoni de la Humanitat, en les fotografies adjuntades tenim diferents imatges de monuments antics i moderns. La imatge número 17 pertany al portal de les Taules, una de les entrades al recinte murallat de Dalt Vila. Les muralles de la ciutat pertanyen al segle XVI, quan Felip II va veure necessari, per la seguretat de la ciutat,

reforçar les muralles islàmiques existents. Altres fotografies representen el baluard de Santa Llúcia, mirador privilegiat de la ciutat, la Catedral amb la torre del Rellotge, etc. Dintre dels monuments contemporanis tenim el monument a Vara de Rey, que veiem a la imatge 25. En aquestes fotografies podem observar com el fotògraf sempre capta els monuments de manera que aquests siguin els protagonistes absoluts: la Catedral ocupa tota la imatge; el monument a Vara de Rey està centrat en la imatge, l'únic que despista són els nens al peu del monument, però és que en aquest cas ells, també, són els protagonistes; en canvi, el portal de les Taules és el protagonista de la fotografia, el fotògraf ha pres un punt vista oblic, centrant la imatge, i evitant la composició oberta.

Els carrers i els voltants de la ciutat també van ser fotografiats. Així com van cridar l'atenció de viatgers com l'arxiduc Lluís Salvador o de Gaston Vuillier i d'artistes com Laureà Barrau, els fotògrafs de finals del segle XIX i principis del XX també es van sentir atrets per captar imatges dels carrers de la ciutat, que avui dia segueixen més o menys iguals, però plens de visitants i d'establiments dedicats al turisme. Les imatges corresponents a carrers són la 7, la 9, la 10 i la 13. Crida l'atenció el format d'aquestes fotografies: l'única que té un format apaïsat és la número 7, tota la resta són en format vertical, suposem que per intentar donar més profunditat al carrer i captar l'altura dels edificis.

Si dèiem que les imatges dels carrers mostren que aquests han canviat molt poc, amb les fotografies dels voltants de la ciutat ens passa tot el contrari. Ens fan conscients de com ha crescut i canviat la ciutat. A part de les fotografies dedicades al passeig de s'Alamera o dels Baladres, que, com ja hem comentat, avui dia és el centre neuràlgic de la ciutat, i està envoltat de tendes, cafeteries, hotels, bancs, etc., tenim les imatges del que en aquells moments eren camps amb alguna casa aquí i allà. La imatge 14 mostra una vista des de Dalt Vila de finals del segle XIX on ja apareixen les carreteres de Sant Joan i Sant Antoni. Actualment tot aquest camp forma part de la ciutat. Igualment, les imatges del puig des Molins i Figueretes mostren un camp poc habitat, on encara s'hi podien veure els molins característics. Avui dia molts han desaparegut, i Figueretes és un barri més de la ciutat. Algunes fotografies no estaven captades per plasmar les transformacions de la ciutat, encara que nosaltres actualment les percebem: eren fotografies de paisatges urbans o rurals. Així i tot, com ja hem comentat, es realitzaven imatges que pretenien mostrar els canvis que es van portar a terme a la ciutat (4, 11, 14, 16, 19, 24). Per exemple, la fotografia número 19 mostra un grup de gent davant la construcció del que avui coneixem com el mercat vell, però que en aquell temps era el

mercat de les verdures, situat al barri de la marina baixant pel portal de les Taules. Construït a finals del segle XIX, el podem situar dintre dels corrents d'un clar regust neoclàssic, com també va ser el teatre Pereira, acabat l'any 1898, del qual presentem una fotografia de principis del segle XX, moment en què ja havia arribat a l'illa el cinematògraf. L'Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa conserva una imatge de la Fonda Roig, que va ser l'única que va funcionar des de finals del segle XIX i que era un exemple més dels canvis que patia l'illa, que ja començava a rebre algun visitant. El periòdic *El Ebusitano* crida l'atenció sobre els costums dels estrangers:

Varias veces han visitado esta isla algunos extranjeros y hace algún tiempo menudean estas visitas. Esto que nada tiene de particular ha llamado la atención á algunos fijándose en que existen extranjeros que en vez de dirigirse cual parece natural á visitar lo notable que contiene la isla y admirar los más bellos panoramas de la misma, fijan su atención en los puertos que ella contiene y en la ciudad que poco tiene de notable si se exceptúan sus antiguas fortificaciones.²³⁰

Un altre tipus de fotografies, de les quals a Eivissa es conserven pocs exemples d'aquesta època, són les d'esdeveniments. La fotografia dóna la possibilitat a l'individu de ser conscient del moment en el qual viu, de l'instant, de trobar-se immers dintre d'un moment històric determinat. La primera fotografia d'algun esdeveniment que coneixem, a Eivissa, que es conserva en molt mal estat i sembla ser una reproducció de l'original, és la de l'acte de proclamació com a diputat d'Antoni Palau l'any 1879. La imatge 24 es va realitzar durant els actes de la inauguració del monument a Vara de Rey, l'any 1904. És una imatge del dia de la inauguració del monument que va comptar amb la presència del rei Alfons XIII, fet que, evidentment, va ser tot un esdeveniment a l'illa.

L'any 1912 hi va haver un altre esdeveniment important: es va decidir celebrar a Eivissa, els dies 26 i 27 de maig, el XVè Congrés Agrícola Catalano-Balear. El nostre interès ve donat no tant per les imatges de l'esdeveniment en si, sinó per un seguit d'imatges que es van realitzar, de cara al congrés, de vestits típics eivissencs. Les fotografies van ser realitzades per Narcís Puget, que seguia la iniciativa de Pere Marí «Cala», recuperador de vestits antics del camp eivissenc que ja no es portaven. La iniciativa en continuava una altra de semblant, que el mateix «Cala» havia organitzat per la inauguració del monument de Vara de Rey, encara que en aquell moment només

²³⁰S. a. S. t. Sección local. *El Ebusitano*. 5 de gener de 1887. Es refereix a la ciutat que actualment s'inclou dintre del patrimoni de la humanitat.

s'havia realitzat una imatge de grup, publicada al llibre de Juan Roman i Calvet, *Los nombres e importancia arqueológica de las islas Pythiusas*. En canvi, pel Congrés Agrícola es van fotografiar parelles de pagesos amb vestits de diferents èpoques. Els pagesos formaven part de la comitiva de benvinguda dels vaixells catalans arribats en ocasió del congrés. Així van aconseguir que les imatges dels vestits eivissencs fossin publicades en nombroses publicacions de l'època. Les fotografies de Puget es van editar com a postal. A més a més, alguna es va publicar en diferents revistes i periòdics, sobretot catalans. Però també, alguns periodistes que cobrien el congrés van realitzar les seves pròpies fotografies. Per tot el que estem exposant, hem considerat més apropiat analitzar aquestes imatges en el tercer bloc. La revaloració dels vestits eivissencs, la necessitat de preservar-ne d'alguna manera la imatge, tenen el mateix sentit que la publicació de cançons, rondalles, llegendes populars, etc.

Les imatges realitzades pels eivissencs posaven en valor el passat i el present de l'illa, transmetent una mirada il·lusionada cap al futur. Sense voler perdre l'essència d'allò considerat com a propi s'emmirallaven en Mallorca o Barcelona per assolir unes millors condicions de vida, cercant l'aprovació i la valoració de la seva identitat.

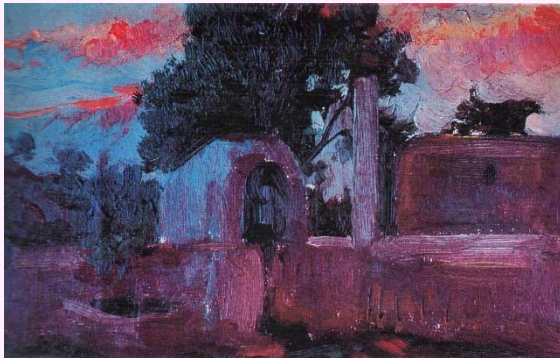
Bloc I
Imatges

1. *Assecat d'aubercocs*, ca. 1922. Narcís Puget. Col. Sra. Guillermina Puget Riquer

3. *Pagesa eivissenca*, 1920. Narcís Puget. Col. Particular

2. *Pou de casa pagesa*, 1920. Narcís Puget. Col. Particular.

4. *Dalt Vila des de la segona estacada*, 1868. AISME.

3. Ibiza.—Vista general de la población desde el puerto.
5. Ibiza.- Vista general de la población desde el puerto.
Principis del segle XX. AISME.

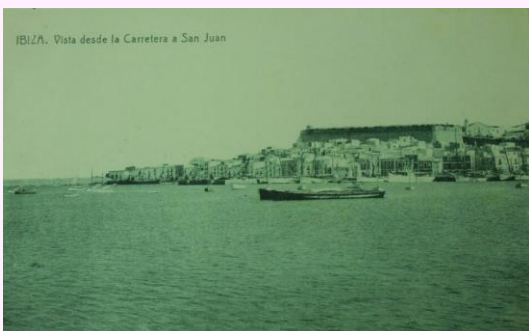
6. Eivissa des del port. 1910. AISME.

9. Carrer de la Mare de Déu., Principis del segle XX.
AISME.

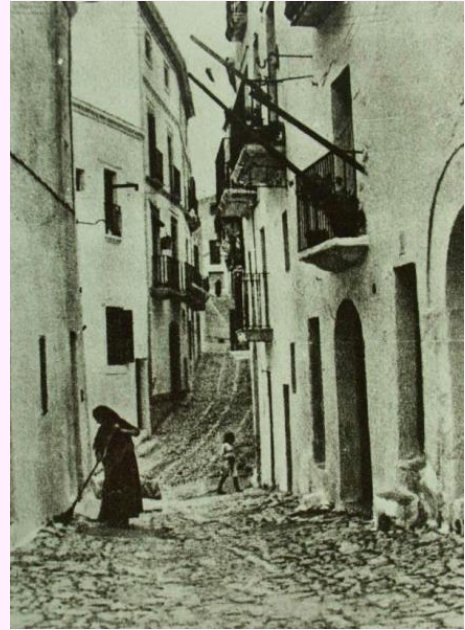
7. Carrer de Pere Tur. Segles XIX-XX. AISME.

8. Ibiza. Vista desde la carretera de San Juan, 1904. Narcís Puget. AISME.

10. *Carrer de s'Escala*. Segle XIX-XX. AISME

13. *Carrer de Dalt Vila*. Segle XIX-XX. AISME.

11. *Poble Nou i dues estacades*, 1865. AISME.

14. *Vista de la carretera de Sant Antoni*. 1888. AISME.

12. *Puig des Molins*. Segle XIX. AISME.

15. *Puig des Molins i platja de Figueretes*. Segle XIX. AISME.

16. *Construcció de l'espigó del port.* Finals del segle XIX. AISME.

19. *Gent davant del Mercat de verdures.* Finals del segle XIX. AISME.

17. *Portal de les Taules.* Segles XIX-XX. AISME.

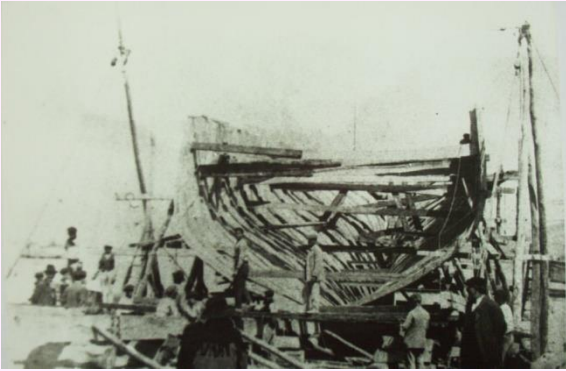
20. *Passeig des Baladres.* Segle XIX. AISME.

18. *Passeig des Baladres.* 1868. AISME.

21. *Port.* 1900. Narcís Puget. AISME.

22. *Construcció de l'Abel.* 1900. AISME.

23. *Castell d'Eivissa i antics canons.* Finals del segle XIX. AISME.

24. *Visita del rei Alfons XIII amb motiu de la inauguració del Monument a Vara de Rey.* 25 d'abril de 1904. AISME.

25. *Grup d'al·lots davant del Monument a Vara de Rey.* Principis del segle XX. AISME.

